

neticeleri de bildiriyor ve ondan sonra şunları yazıyor: "Hulâsai kanaatim şudur ki, hükûmet bizim talimatımızda münderiç mevaddi esasiye dahilinde kaldığı ve Yunan tamirâtı teklifim veçhile tesviye edildiği takdirde, sulhu istihsal etmek ümidi cidden kuvvetlidir. Eğer hükûmet, Yunan tamirâtı sebeble inkıtai göze alırsa ve eğer talimatımızda münderiç olmıyan mevaddın nagehanî eşkâline göre, efkârı sabite dermeyan etmekte devam ederse sulhun imzası meşkûktür."

"Kabotajın bilâkaydüşart ilgasını veya meselenin sulhtan sonrâya talikını terviç ve iltizam ettik; fakat, şeraiti muayyene dahilinde, iki senelik bir mukavelei hususîye ile halli meseleye imkân bulabildik. Halbuki bu mesele hakkında dahi yeniden mevaddi sabite tebliğ buyuruyorsunuz." Ondan sonra, İsmet Paşa şunu yazıyor:

"Hulâsai kararım şudur: Menafîimize muvafık ve kabili istihsal azamî şeraiti cami bir sulh muahedenamesi ihzar olunmaktadır. Gerek Yunan tamirâtı ve gerek mesaili sairede daha fazla menafî istihsaline imkân görmekte ve inkıtai göze almakta hükûmet sabit ise ben bu kanaate iştirak etmiyorum. Bu noktayı vazihan ve derhal bana bildirmesini **hükûmet reisinden talep ediyorum**. Aramızda mutabakat olmadığı takdirde vazîfem, Heyeti Murahhasayı burada bırakarak memleketime avdet etmek ve heyeti hükûmete şifahen de vaziyeti bir defa izah ettikten sonra, harp ve sulh vadisinde, mevkii mes'uliyetimi hitama erdirmektir."

İsmet Paşanın, telgraflarının son maddesi şudur: "**Mülâhazatımın aynen, Büyük Millet Meclisi Reisine (yani bana) iblağını istida ederim.**"

Efendiler, bu verdiğim malûmattan, tebarüz eden nokta şudur: İsmet Paşa, Karaağaca mukabil Yunan tamirât meselesini tesviyeyi muvafık görüyor ve ihzar olunmakta olan muahedenin kabili istihsal azamî şeraiti câmi olduğu kanaatinde bulunuyor.

Rauf Bey de, Karaağaca mukabil tamirât bedelinden sarfınazar edemeyiz diyor.

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında, cereyan etmiş olan tekmil muhaberatı mütalea ettikten sonra, esas itibarile İsmet Paşanın noktai nazarını terviç ettim. Fakat, gerek Rauf Bey gerek İsmet Paşa noktai nazarlarında çok musir görünüyorlar ve noktai nazarların ifadesinde her ikisi pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclis ve millet efkârı umumîyesinde hüsnü telâkki edilebilecek ve ifadesi parlak bir propaganda zemini üzerinde idi. "Memleketimizi tahrip etmiş olan Yunanlılardan, muazzam zaferimize rağmen, tamirât bedeli talebinden sarfınazar edemeyiz! İtilâf Devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz, onunla hesabımızı görürüz!" noktai nazarının müdafii oluyor..

Bütün sulh meselesini ve büyük sulh esasatını takip eden İsmet Paşa ise Heyeti Vekile reisile bu ihtilâf gününde Yunanlılara karşı fedakârlık teklif etmek mevkiinde bulunuyordu. Bu noktai nazarın isabet ve zarureti kabulünü efkârı umumîyeye izah etmek bittabi okadar sehil değildi.

Meseleyi, o yolda halletmek lâzımdı ki, hem İsmet Paşanın teklifi kabul edilerek sulh olsun ve hem de Rauf Bey ve riyaset ettiği Heyeti Vekile yerinde kalıp sulh aktolununcıya kadar mesaisine devam etsin!

varabileceği sonuçları da bildiriyor ve ondan sonra şunları yazıyor: "Düşüncelerimin özeti şudur ki, hükûmet bize verilen direktiflerdeki temel maddelerin içinde kalır ve Yunan onarımları konusu önerimi uygun olarak sonuçlandırılırsa, barışı elde etmek umudu gerçekten kuvvetlidir. Yok, hükûmet, Yunan onarımları nedeniyle görüşmelerin kesilmesini göze alırsa ve bize verilen direktiflerde bulunmayan maddelerin biçimlerine göre değişmez görüşler ileri sürmekte direnirse barış olması şüphelidir."

"Kabotajın kayıtsız şartsız kaldırılmasını ya da konunun barıştan sonra ertelenmesini uygun görüp istedik; ama, belirli koşullar içinde, iki senelik özel bir anlaşma ile sorunu çözümleyebildik. Oysa bu konuyla bile ilgili olarak yeniden değişmez şeyler emrediyorsunuz." Ondan sonra, İsmet Paşa şunu yazıyor:

"Kararımın özeti şudur: Çıkarlarımıza uygun ve elde edebileceğimiz en iyi koşullar içeren bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Hem Yunan onarımları ve hem başka konularda daha çok çıkar sağlanacağını görmekte ve görüşmelerin kesilmesini göze almakta hükûmet direnmekte ise ben bu görüşe katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve hemen bana bildirmesini hükûmet başkanından istiyorum. Aramızda uyuşma olmazsa ödevim, Delege kurulu burada bırakarak memleketime dönmek ve bakanlar kuruluna ağızdan da durumu bir daha anlattıktan sonra, savaş ve barış konusunda, sorumluluğumu sona erdirmektir."

İsmet Paşanın, telgraflarının son maddesi şudur: "**Görüşlerimin olduğu gibi, Büyük Millet Meclisi Başkanına (yani bana) ulaştırılmasını dilerim.**"

Efendiler, bu verdiğim bilgilerden, ortaya çıkan şudur: İsmet Paşa, Karaağaca karşılık Yunan onarımları sorununu sonuçlandırmayı uygun görüyor ve hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edilebilecek en iyi koşulları içerdiği kanısında bulunuyor.

Rauf Bey de, Karaağaca karşılık onarımlar parasından vazgeçemeyiz diyor.

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında, yapılan bütün yazışmaları inceledikten sonra, genel olarak İsmet Paşanın görüşünü uygun buldum. Ama, hem Rauf Bey hem İsmet Paşa görüşlerinde direnir durumdadılar ve görüşlerini belirtmekte her ikisi pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclisçe ve ulus kamu oyunca iyi karşılanabilecek ve parlak sözlü bir propaganda yolunda idi. "Yurdumuzu yakıp yıkmış olan Yunanlılardan, yüce zafere karşı, onarım parası istemekten vazgeçemeyiz. İtilâf Devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar. Biz, onunla hesabımızı görürüz" görüşünün savunucusu oluyor.

Barış sorununu bütünüyle ve büyük barış ilkelerini gözönünde tutan İsmet Paşa ise Bakanlar Kurulu Başkanıyla bu anlaşmazlığı sırasında Yunanlılara karşı özveri önermek durumunda bulunuyordu. Bu görüşün yerinde ve benimsenmesi zorunlu olduğunu kamu oyuna anlatmak elbette okadar kolay değildi.

Sorunu, o yolda çözümlenmek gerekti ki, hem İsmet Paşanın önerisi benimsenerek barış olsun ve hem de Rauf Bey ve başkanı bulunduğu Bakanlar Kurulu yerinde kalıp barış imzalanıncaya kadar çalışmasını sürdürsün.

Alელtlak tarafeyne karşı aldığım vaziyet yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek diğer tarafı ilzam etmek sistemini tatbik etmedim. Vaziyeti nasıl müta-lea ve noktai nazarımı nasıl vazettiğimi izah için, 25 Mayıs 1339 günü aktolu-nan Heyeti Vekile içtimanı müteakıp, İsmet Paşaya yapılmış olan tebligatı ay-nen arzedeceğim.

İsmet Paşaya iki şifre telgraf yazıldı. Biri, Heyeti Vekile kararı olarak Ra-uf Beyin imzasile çekildi. Bu telgrafı ben, Kâzım Paşaya dikte ettim. Diğerini bizzat yazdım ve kendi imzama gönderdim. Rauf beyin imzasile çekilen telg-rafname şudur:

İsmet Paşa Hazretlerine **25/5/1339**

24 Mayıs 141 ilâ 144 numaralı telgrafnameleri üzerine Gazi Paşa Hazretleri riyasetinde müctemi Heyeti Vekile kararı berveçhiati arz olunur:

Sulha mâni olan esaslı ve muallâk mesail bizce bir küllâki edilmektedir. Bu mesail-den herhangi biri had bir şekil aldığı zaman fedakârlığa davet edilir ve bu fedakârlığı zarurî görecektir olursak mütebaki mesailin aynı şekilde zararımıza hallolunması ihtimalini kuvvetle takviye ederiz.

Yunan tamirat meselesinde fedakârlık yapılacak olursa bu fedakârlık hiç olmazsa el'an muallâkta bulunan ve bizce istihsali elzem olan mesailin lehimize intacı suretile sulha hadim olmalıdır.

Binaenaleyh Düyunumumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şir-ketler tazminatı mesailinin Yunan tamiratu meselesile birlikte vazolunması ve lehimizde hal-li temin ve taahhüt edildiği takdirde mukabilinde ancak bu fedakârlığın ihtiyar edilmesi mu-vaflık olabilir.

Bu şekil dahilinde azami menafii temin edecek olan bir sulh istihsali mümkün olduğu ve bunun haricinde uzun müzakeratın hayırlı bir sulh getirmeyeceği kanaatinde olan heyet, son ve kat'i şekilde konferansa teklifatta bulunarak cevaba intizar etmenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgrafname de budur:

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs ve 141 ilâ 144 telgrafnameleriniz muhteviyatı Heyeti Vekilede birlikte tetkik ve müzakere edildi. Heyeti Vekilece itihaz olunan karar Heyeti Vekile Riyasetinden bildirildi. Benim mütaaleatım:

1 - Üzerinde tevakkuf ve ısrarı müstelzim olan mesele Yunan tamirat meselesinde Tür-kiyenin ihtiyar edeceği fedakârlık noktası değildir. Belki bu fedakârlığa muvafakat edebil-mek için sulhün aktine mâni olan esas ve mühim mesailin henüz halledilmemiş, ve memul edildiği surette hallolunabileceğine kanaatbağ delâil bulunmamış olmasıdır. Filhakika hal-lolunduğu veya hallolunabileceği tahmin edilen iktisadî mesail Ankarada toplanmakta de-vam eden şirketlerle vukubulacak müzakeratın neticesine muallâktır. Mezkûr şirketlerin ise müfrit metalipte buldukları şimdiden anlaşılmıştır.

2 - İktisadî ve malî mesail İtilâf Devletlerinin noktai nazarına göre yani aleyhimizde halledilinceye kadar İstanbul tahliyesinin teahhurunda musir bulunmalarından endişe bü-yüktür ve ciddidir. Hatta bu teahhurun Musul meselesinin İngiltere lehine halline kadar de-vamı da kuvvetle varidî hatırdır.

3 - Borçlarımızın sikketi tediyesi meselesinin dahi Muharrem Kararnamesinin mer'iyeti hakkında beyanname talebinde musir bulunulduğunu lehimize hallonunamayacağı görülüyor.

4 - Adliye formülü Mütelifinin teklifi üzerine kabul edilmiş olduğu halde bilâhare nü-kûl ve bunda musir bulunmaları cayı dikkattir.

5 - Binaenaleyh Yunan tamiratu meselesinde bizi fedakârlığa icbara kalkışmaları sebe-bini şu suretle mütaalea ediyorum:

Yunanlılar uzun müddet ordularını silâh altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türki-ye ile aralarında halli lâzımgelen tamirat meselesini kendi arzuları veçhile hallettirerek emin ve sakin bir vaziyete geçmek ihtiyacındadırlar. İtilâf Devletleri ise bizim hayati addettiğimiz mesaili

Genelde iki tarafa karşı aldığım tutum yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek öbür tarafı susturmak sistemini uygulamadım. Durumu nasıl incelediğimi ve görüşümü nasıl ortaya koyduğumu açıklamak için, 25 Mayıs 1923 gününü yapılan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra, İsmet Paşaya yapılmış olan bildirimleri olduğu gibi bilginize sunacağım.

İsmet Paşaya iki şifre telgraf yazıldı. Biri, Bakanlar Kurulu kararı olarak Rauf beyin imzasile çekildi. Bu telgrafı ben, Kâzım Paşaya dikte ettim. Öte-kini ben kendim yazdım ve kendi imzama gönderdim. Rauf Beyin imzasile çekilen telgraf şudur:

İsmet Paşa Hazretlerine **25/5/1923**

24 Mayıs 141'den 144'e kadar sayılı telgraflarınız üzerine Gazi Paşa Hazretleri başkan-lığında toplanan Bakanlar Kurulunun kararı aşağıda bilginize sunulur:

Barişa engel olan önemli ve askıda kalmış olan sorunlar bizce bir bütün oluşturmak-tadır. Bu sorunlardan herhangi biri gergin bir durum aldığı zaman ödünde bulunmamız is-tenir ve bu ödünü zorunlu sayacak olursak geri kalan sorunların da böylece zararımıza çö-zümlenmesi olasılığını çok kuvvetlendirmiş oluruz.

Yunan onarımları konusunda ödün verilecek olursa bu ödün hiç olmazsa şimdiki askıda bulunan ve bizce elde edilmesi çok gerekli olan sorunların bizden yana sonuçlanmasını yoluyla barışa yardımcı olmalıdır.

Bundan dolayı kamu borçlarının faizleri ve yurdun kısa zamanda düşmandan boşaltıl-ması ve adalet işlerinin çözüm yöntemi ve şirketler tazminatı sorunu Yunan onarımları so-runuyla birlikte ele alınır ve yararımıza çözümlenmesi üstlenilip sağlanırsa ancak o zaman bu ödünün verilmesi uygun olabilir.

Böylece en çok çıkar sağlayacak olan bir barış elde edilebileceği ve bunun dışında uzun görüşmelerin hayırlı bir barış getirmeyeceği kanısında olan Bakanlar Kurulu, konfe-ransa son ve kesin öneriler yapıp karşılık beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgraf da budur:

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs ve 141'den 144'e kadar sayılı telgraflarınızda yazılanlar Bakanlar Kurulu ile birlikte incelenip görüşüldü. Bakanlar Kurulunca alınan karar Bakanlar Kurulu Başkanlı-ğında bildirildi. Benim düşündüklerim:

1 - Üzerinde durup direnmeyi gerektiren sorun Yunan onarımları işinde Türkiye'nin vereceği ödün değildir. Belki bu ödüne yanaşmak istenilmesi barışın yapılmasına engel olan köklü ve önemli sorunların daha çözümlenmemiş ve umulduğu biçimde çözümlenebileceği-ne inandıracak kanıtlar bulunmamış olmasındandır. Gerçekte çözümlendiği ya da çözümlenebileceği kestirilen ekonomi ile ilgili işler Ankarada toplanmakta olan şirketlerle yapıla-cak görüşmelerin sonucuna bağlıdır. Bu şirketlerin ise aşırı isteklerde buldukları şimdiden anlaşılmıştır.

2 - Ekonomi ve maliye ile ilgili sorunlar İtilâf Devletlerinin görüşüne göre yani bizim çıkarımıza aykırı olarak çözümleninceye kadar İstanbul boşaltılmasını geciktirmekte direnmelerinden duyulan kaygı büyüktür ve önemlidir. Dahası bu gecikmenin Musul soru-nu İngilterenin çıkarına çözümleninceye kadar sürmesi akla çok yakın gelmektedir.

3 - Borçlarımızın hangi çeşit para ile ödeneceği sorununda Muharrem Kararnamesinin yürürlükte olduğunu belirten bir bildirmede direnilmişçe bizim yararımıza çözümlenmeye-ceği görülüyor.

4 - Adalet işlerinin çözüm yöntemi İtilâf Devletlerinin önerisi üzerine kabul edilmiş olmasına karşın sonra vazgeçmeleri ve bunda direnmeleri dikkat çekicidir.

5 - Bundan dolayı Yunan onarımları sorununda bizi ödün vermeye zorlamaya kalkış-malarının nedenini şöyle düşünüyorum:

Yunanlılar uzun süre ordularını silâh altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında çözümlenmesi gereken onarımlar sorununu kendi isteklerine uygun olarak çözümleye-

lehimizde halletmek kararında olmayıp mümkün olduğu kadar müzakeratı uzatarak ve her mesele üzerinde bizi yıpratarak en nihayet kendi lehlerinde fedakârlığa mecbur etmek karardadırlar. Yunanlıların harekâtı askeriye ile istihali maksat eylemelerine dahi razı olmadıklarından maksatlarını, bizi bittazyik yaptırmakla Yunanlıları memnun ve sakin bir hale koymak istiyorlar. Biz, bu ısrar karşısında fedakârlık yapmakla sulhü tesise hizmet etmiş olacağımızı zannetmiyorum. Bilâkis yine zaman geçecek ve sulhün teessüsü için nihayet kadar fedakârlık yapmak mecburiyeti karşısında bırakılacağız. İzmirin istirdadından bugüne kadar dokuz ay geçti. Bu tarzda daha dokuz ay geçebilir.

Ehemmiyetle nazarı dikkate almak lâzımdır ki, gayrimuayyen müddet için intirazda kalmıya muvafakat edemeyiz.

6 - Aleyhimize olan mesailde fedakârlık etmek ve lehimizde halli zarurî olan mesaili aynı zamanda temin etmemek bizi zayıf ve müşkül vaziyete sokar. Bunun için sulha esas olacak mesailin heyeti umumiyesini bir küll olarak nazarı dikkate almak ve bunu sarih ve kat'î olarak konferansın nazarı dikkat ve kabulüne ciddiyetle vazetmek ve bu hususta teminata malik olmadıkça fedakârlığı müstelzim mesailin halli katisine muvafakat etmekten kat'iyyen mücanebet etmek zamanı gelmiştir.

7 - 24 Mayıs 144 numaralı telgrafnamenizle bildirilen hulâsai kararınızda isticai buyurmamızı rica ederim. Esası meclisten gelen talimatın mühim olan, malî ve iktisadî ve adlî ve idarî mesailde hukuku hayatiye ve istiklâliyenin tam ve emin olarak istihali henüz mümkün olmadığına göre fedakârlık noktasında ısrar göstermeyiniz.

8 - İtilâf Devletleri bize hayat ve istiklâlimize alâkadar mesailde behemehal aleyhimizde esaslı şerait kabul ettirmeye karar vermedikçe tamirat meselesinde göstereceğimiz ciddî vaziyet üzerine Yunan ordusunun hareketine müsaade ve dolayısıyla heyeti umumiyenin filen hali harbe duhul etmelerine muvafakat edemezler. Eğer menfi noktai nazar muhafazasındaki kararları kat'î ise Yunan tamirat meselesinde değilse İstanbulun tahliyesi veya düyunun sikkei tediyesi veya adlî mesail ki, bütün cihanı alâkadar eder, o meselelerde daha müsait şeraitte aleyhimizde filiyata geçer. Fakat fark bizim daha zayıf vaziyetimiz olabilir.

9 - Yunanlıların Cumartesi günü konferanstan çekilmelerine mümanaat edebilmek için arzularını kabul etmek lehimizde değildir ve böyle bir müfakat İtilâf Devletleri aynı harekete iştirak etmedikçe hiçbir mana ve tesiri haiz olamaz. Eğer konferanstan çekileceklerini tebliğin manası, filen, harekâtı askeriye geçeceklerini ihbar ise bu hususta İtilâf Devletlerinden bihakkın istizah edilecek noktalar vardır.

10 - Hulâsa; böyle seri ve anî tehdit karşısında başlıbaşına bir meselede fedakârlığı kabul ettiğimizi ifade etmek, sulhü uzaklaştırmak mahiyetinde telâkki olunabilir. Tekrar ediyorum. Esas mesaili halle İtilâf Devletlerini davet buyurunuz. Efendim.

25/5/1339

Mustafa Kemal

Bunlardan başka, İsmet Paşaya, zâta mahsus işaretile de ayrıca şu kısa şifre telgraftı çektim:

Şifre zatidir.

İsmet Paşa Hazretlerine

25 Mayıs 1339

Heyeti Vekile Riyasetile Heyeti Murahhasanın tekmil muhaberatını bir defa daha karşılaştırarak tetkika lüzum gördüm. Bazı telgrafnamelerde, tarzı beyanda, arada sutedfehümat var gibi bir mana istihraç ettim. Tamirati kabul ve ademi kabulde ısrar yoktur. Bunu izah için vaziyet ve noktai nazarlarım hakkında ayrıca mütaleatımı arzettim. Tahassürle gözlerinden operim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgrafnameler muhteviyatına nazaran, Karaağaca mukabil Yunan tamiratından feragati esas itibarile kabul ettiğimiz sarihdir. Ancak mesaili esasiyede elzem ve hayati addettiğimiz hususların temin edilmesi şartına da, İsmet Paşanın nazarı dikkati celbedilmiştir.

rek güvenli ve dingin bir duruma geçmek zorundadırlar. İtilâf Devletleri ise bizim çok önemli saydığımız sorunları bizden yana çözümlenmek kararında olmayıp görüşmeleri olabildiğince uzatarak ve her sorun üzerinde bizi yıpratarak en sonunda kendi yararlarına ödün vermeye zorlamak karardadırlar. Yunanlıların amaçlarını savaşıla elde etmelerini istemediklerinden, bize baskı yaparak Yunanlıları sevindiren bir durum getirmek istiyorlar. Biz, bu direniş karşısında ödün vererek barışın sağlanmasına yardım etmiş olacağımızı sanmıyorum. Tersine yine zaman geçecek ve barışın oluşması için sonuna kadar ödün vermek zorunda bırakılacağız. İzmirin kurtuluşundan bugüne kadar dokuz ay geçti. Böylelikle dokuz ay daha geçebilir.

Önemle gözönünde tutmak gerekir ki, belirsiz bir süre beklemeyi kabul edemeyiz.

6 - Çıkarımıza olmayan sorunlarda ödün vermek ve yararımıza çözümlenmesi zorunlu olan sorunları öbürleriyle birlikte çözümlenmemek bizi güçsüz kılar ve zor duruma sokar. Bunun için barışın temelini oluşturacak sorunların hepsini bir bütün olarak dikkate almak ve bunu açık ve kesin olarak konferansın gözü önüne serip kabulünü üstelleyerek istemek ve bu konuda inanca elde etmedikçe ödün vermeyi gerektiren sorunların kesin çözümünün kabul etmekten kesinlikle kaçınmak zamanı gelmiştir.

7 - 24 Mayıs 144 sayılı telgrafınızla bildirilen özet kararınızı uygulamakta acele etmemenizi dilerim. Meclisin görüşüne dayanılarak verilen direktifteki önemli noktalar yani maliye ve ekonomi ve adalet ve yönetimle ilgili sorunlarda yaşama ve bağımsızlık haklarımızı tam ve güvenli olarak daha elde edemediğimize göre ödün verme konusu üzerinde fazla durmayınız.

8 - İtilâf Devletleri bize, varlığını ve bağımsızlığını ilgilendiren sorunlarda ne yapıp yapıp bizim zararımıza önemli koşullar kabul ettirmeye karar vermedikçe onarımlar konusunda takınacağınız sert durum üzerine Yunan ordusunun savaşıla başlamasına ve böylelikle hepsinin birden savaşıla girmelerine izin veremezler. Eğer olumsuz görüşte direnmedeki kararları kesinse Yunan onarımları sorununda değilse İstanbulun boşaltılması ya da borçların ödeneceği para ya da adalet sorunları ki, bütün dünyayı ilgilendirir, o sorunlarda daha elverişli bir ortam içinde bize karşı çıkarlar. Ama böyle olunca da biz daha güçsüz duruma düşebiliriz.

9 - Yunanlıların Cumartesi günü konferanstan çekilmelerini önleyebilmek için isteklerini kabul etmek yararımıza değildir ve böyle bir çekilmenin İtilâf Devletleri de onlarla birlikte çekilmedikçe hiçbir anlam ve etkisi olamaz. Eğer konferanstan çekileceklerini bildirmenin anlamı, edimli olarak savaşıla başlayacaklarını duyurmak ise bu konuda İtilâf Devletlerinden haklı olarak sorulacak noktalar vardır.

10 - Kısaca; böyle çabuk ve ansızın verilen gözdağı karşısında tek başına bir sorunda ödün vermeyi kabul ettiğimizi söylemek, barışı uzaklaştırmak niteliğinde sayılabilir. Tekrar ediyorum İtilâf Devletlerini ana sorunları çözümlenmeye çağırınız. Efendim.

25/5/1923

Mustafa Kemal

Bunlardan başka, İsmet Paşaya, kişiye özel olarak da şu kısa şifre telgraftı çektim:

Şifre - kişiye özeldir.

İsmet Paşa Hazretlerine

25 Mayıs 1923

Bakanlar Kurulu Başkanlığı ile Delege Kurulunun bütün yazışmalarını bir defa daha karşılaştırarak incelemeyi gerekli buldum. Kimi telgraflarda, kullanılan sözlerden, arada yanlış anlaşılma var gibi bir anlam çıkardım. Onarımları kabul etmekte ve etmemekte direnme yoktur. Bunu açıklamak için durum ve düşüncelerim üzerindeki görüşlerimi ayrıca bilginize sundum. Özlemle gözlerinden operim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgraflarda yazılanlara göre, Karaağaca karşı Yunan onarımlarından vazgeçmeyi genel olarak kabul ettiğimiz açıkça anlaşılmalıdır. Ancak ana sorunlarda çok gerekli ve ölüm kalım işi saydığımız konuların sağlanmasına da, İsmet Paşanın dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşanın da bu iş'arattan istihraç ettiği mana ve maksat böyle olmuştur.

İsmet Paşa, mütaaleatinin aynen bana iblağını Rauf Beyden istida ettiği 24 Mayıs 1339 tarihinde, doğrudan doğruya bana hitaben de bir telgraf çekmiş.. 24 Mayıs'ta çekilmiş olan bu telgrafi, ben, 26 Mayıs'ta aldım. Telgraf hariciye şifresile gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Halbuki bu telgrafname müfadi, Rauf Beyden nevama şikâyeti tazammun ediyordu. İsmet Paşanın telgrafi şudur:

Adet 145 24 Mayıs 1339

Lozan keşidesi 26 Mayıs 1339 vürudu

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Vaziyet hakkında Heyeti Vekile Riyasetine mufassal rapor takdim ettim. Hükûmetle aramızda ihtilâfi esası vardır. Mutabakat olmazsa avdet mecburiyet ve kararındayım. Raporumun Zâtı Riyasetpenahilerine iblağını tasrih ve istida eyledim. Konferans son günlerinde ve vaziyet teahhura gayrimütehammil andadır. Kanaatime göre sulh, serdettiğim nikatı nazar dahilinde kabili temindir. Zâtı Riyasetpenahilerinin bu fevkalâde zamanda vaziyeti umumîyeyi yakından takip buyurmaları müsterhamdır.

İsmet

Diğerlerinden bir gün teahhurla gelen bu telgraf aynen Gazi Paşa Hazretlerine arzedecektir.

26/5/1339

Hüseyin Rauf

Aynı günde İsmet Paşaya şu cevabı verdim:

Şifre: Makine başında İsmet Paşa Hazretlerine

Ankara, 26/5/1339

24 Mayıs 145 numaralı şifreyi 26 da aldım. Ondan evvel muhtasar ve mufassal iki şifre yazdım. Vaziyeti takip ediyorum. Avdet kararınızın saiki tamirat meselesinde fedakârlık olduğuna göre doğru değildir. İş'aratım dairesinde teşebbüse devam halinde daha müsait safhaya geçeceğinizi memul ederim. Heyeti Vekile ile aranızda mahsus ihtilâfi nazar bertaraf edilir. Gözlerinizden öperim efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1339 tarihinde, Heyeti Vekile Riyasetine yazdığı raporlarda, Heyeti Vekile Riyasetinin tebligatını ve benim telgrafnamelemin muhteviyatını ve Heyeti Murahhasaya verilmiş olan esas talimatı nazarı dikkate aldığını ve o yolda hareket ettiğini izahtan sonra 26 Mayıs günü öğleden sonra Müttefikîn murahhaslarının, Yunan tamiratına mukabil Karaağacın kabul edilmesi hususundaki teklifini kabul ettiğini ifade eylemiş olduğunu ve diğer meseleleri birkaç gün zarfında intaç edebileceğini bildirmiş..

Rauf Bey, bu raporları bana 27 Mayıs 1339 tarihinde şu tezkeresine leffen gönderdi.

154/155

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

27 Mayıs 1339

İsmet Paşa Hazretlerinden mevрут 26 Mayıs 1339 tarihli telgrafname sureti leffen takdimi huzuru samileri kıldırdı Efendim.

Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf

Rauf Bey, aynı tarihte İsmet Paşaya da şu tebligatta bulunmuş:

İsmet Paşa Hazretlerine

27/5/1339

26 Mayıs. 151 numaraya:

Heyeti Murahhasanın Yunan tamiratı hakkındaki hattı hareketi Heyeti Vekilenin talimatına sarahaten muğayir görülmüştür. Müşkül vaziyette kalan Heyeti Vekile menafii millîti derpiş ederek iş'ar buyurulduğu veçhile mesaili mühimmenin üç dört gün zarfında intacı hakkındaki kanaatin file münkalip olmasına intizaren telâkkiyat ve mütaaleatını tebdil etmiyecektir. Evelki telgrafta mezkûr diğer mesaili esasiyede fedakârlığın kat'iyen mevzuubahs olamayacağı tabiidir Efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşanın da bu bildirilerden çıkardığı anlam ve amaç böyle olmuştur.

İsmet Paşa, düşündüklerinin olduğu gibi bana ulaştırılmasını Rauf Beyden istediği 24 Mayıs 1923 tarihinde, doğrudan doğruya bana da bir telgraf çekmiş.. 24 Mayıs'ta çekilmiş olan bu telgrafi, ben, 26 Mayıs'ta aldım. Telgraf Dışişleri Bakanlığı şifresile gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Oysa bu telgrafta, bir bakıma Rauf Beyden yakınıyordu. İsmet Paşanın telgrafi şudur:

Lozan

24 Mayıs 1923 çekilişi

26 Mayıs 1923 gelişi

Sayı 145

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Durumla ilgili olarak Bakanlar Kurulu Başkanlığına ayrıntılı rapor verdim. Hükûmetle aramızda köklü anlaşmazlık vardır. Uzlaşma olmazsa dönme zorunda ve kararındayım. Raporumun Yüksek Başkanlığımıza ulaştırılmasını açık olarak istedim. Konferans son günlerindedir ve durum geciktirmeye elverişli değildir. Kanıma göre barış ileri sürdüğüm görüş çerçevesi içinde sağlanabilir. Yüksek Başkanlığımızın bu olağanüstü zamanda genel durumu yakından izlemenizi saygı ile dilerim.

İsmet

Ötekilerinden bir gün gecikmeyle gelen bu telgraf olduğu gibi Gazi Paşa Hazretlerine sunulacaktır.

26/5/1923

Hüseyin Rauf

Telgraf elime geçtiği gün İsmet Paşaya şu karşılığı verdim:

Şifre: Makine başında - İsmet Paşa Hazretlerine

Ankara, 26/5/1923

24 Mayıs 145 sayılı şifreyi 26'da aldım. Ondan evvel kısa ve uzun iki şifre yazdım. Durumu izliyorum. Geri dönme nedeni onarımlar sorununda ödün vermek olduğuna göre doğru değildir. Bildirdiklerime göre girişimlerinizi sürdürürseniz daha elverişli evreye geçeceğinizi umarım. Bakanlar Kurulu ile aranızda sezilen görüş ayrılığı ortadan kaldırılır. Gözlerinizden öperim efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 tarihinde, Bakanlar Kurulu Başkanlığına yazdığı raporlarda, Bakanlar Kurulu Başkanlığının direktiflerini ve benim telgraflarımın içeriğini ve Delege Kurula verilmiş olan ana direktifi göz önünde bulundurduğunu ve ona göre iş yaptığımı anlattıktan sonra 26 Mayıs günü öğleden sonra İtilâf Devletleri delegelerinin, Yunan onarımlarına karşı Karaağacın kabul edilmesi hususundaki önerisini uygun bulduğunu söylemiş ve öteki sorunları birkaç gün içinde sonuçlandırabileceğini bildirmiş..

Rauf Bey, bu raporları bana 27 Mayıs 1923 tarihinde şu yazıya ilişik olarak gönderdi.

154/155 Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

27 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretlerinden gelen 26 Mayıs 1923 tarihli telgrafın örneği ilişik olarak yüksek konumunuza sunuldu Efendim.

Dışişleri Bakan Vekili Hüseyin Rauf

Rauf Bey, gene o tarihte İsmet Paşaya da şu bildirimini yapmış:

İsmet Paşa Hazretlerine

27/5/1923

26 Mayıs. 151 sayıyla:

Delege Kurulun Yunan onarımları konusundaki tutumu Bakanlar Kurulunun direktiflerine açıkça aykırı görülmüştür. Güç durumda kalan Bakanlar Kurulu ulus çıkarlarını düşünerek bildirdiğiniz gibi önemli sorunların üç dört gün içinde sonuçlandırılmasıyla ilgili kanının gerçekleşmesini beklerken görüşünü ve düşüncesini değiştirmeyecektir. Önceki telgrafta yazılı öbür ana sorunlarda ödün vermenin kesinlikle sözkonusu olamayacağı doğaldır Efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşanın, Karaağaca mukabil tamirattan feragatı ifade ettiğine dair olan raporlarına muttali olduktan sonra, 25 Mayıs 1339 tarihli ve Rauf Bey imzalı tebliğ muhteviyatını tahlil ederek kendisine şu telgraftı yazdım:

İsmet Paşa Hazretlerine 27/5/1139

Heyeti Vekile kararında esaslı üç nokta vardı. Birincisi; tamirat meselesinde fedakârlık mühim mesaili muallâkanın lehimize intacına mukabil olmalıdır. İkincisi, Düyuumumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı meselesi - yani on iki milyon liranın efrad ve tebaası ne olursa olsun tekmil şirketlere aidiyeti kabul edilerek başkaca tazminatın mevzuubahs edilmemesi - mesailinin tamirat meselesile birlikte vaz'ı ve mezkûr dört meselenin lehimizde halli temin edildiği takdirde ancak tamiratta fedakârlık muvafık olabilir. Üçüncüsü; son ve kati şekilde konferansa teklifatta bulunarak cevaba intizar etmek.

Heyeti Murahhasanın telâkkiyat ve harekâtında Heyeti Sekilenin mütealea ve iş'arına mutabık olmıyan noktalar şunlardır:

1 - Heyeti Murahhasa, yalnız mesaili muallâkai esasıyeyi küll addetmiş ve tamiratı hariç tutmuştur.

2 - İnkıtân, Yunanlıların konferanstan çekilmesile ve Mudanya mukavelenemesinin bozulması, Yunan ordusunun tecavüzü ile olmasında mahzur görerek diğer mesailde anlaşmak mümkün olamazsa inkıtân tarafımızdan yapılması tercih olunmuştur. Bu nokta cayı teemmüldür.

3 - Yunan tamirat meselesinde fedakârlığı kabul ettikten sonra diğer mesaili birkaç gün zarfında tahsilendirmek şikkının ihtiyarı da mühimdir. Böyle bir kanaat henüz Heyeti Vekilede tahassul etmiş değildir. Filhakika mesaili mühimme lehimizde olarak üç, dört gün zarfında intaç edilebilirse tamirat meselesinin takdiminde mutasavver mehazir bertaraf edilmiş olur. Ancak ümit beslediğimiz mesailden sonra Muharrem Kararnamesinin teyidi meselesinin ehemmiyeti esasıyeyi muhafaza etmekte olduğu beyan buyurulmaktadır.

4 - Konferansın, kuponların tediyesi meselesi yüzünden inkıta etmesinin dahil ve hariçe karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı mütealeası da şayanı tamiktir.

Bu meselede bütün hariç aleyhtarımızdır. Dahile izahı mahiyet tamirat meselesi kadar sehil değildir. Tamirat meselesinde haricin de bizi muhik görmesi için esbab vardır.

5 - Mühim mesailde inkıtân tarafımızdan ikat harekât ile tev'em olmadıkça Mütelifinin arzusunun mutabık olur. Bu sebeple inkıta olacaksın bunun Yunanlıların tecavüzü ile olması bizi mazur vaziyette gösterirdi mütealeası vardır.

6 - Hulâsa Heyeti Vekile ile Heyeti Murahhasa arasındaki ihtilâf noktaları mühimdir. Heyeti Vekilede emrivakiler karşısında bırakılmak endişesi hâsıl olmuştur. Bunun için tamirat meselesini takdim etmekten mutasavver mahzurları mesaili mühimmenin, iş'ar buyurulduğu ve hile birkaç gün zarfında intacına behemehal ehemmiyet vererek bertaraf edildiğini irae etmek lâzımdır ve daha şimdiden bu fedakârlığın mesaili sairenin süratle ve lehimizde hallolunacağı mevaidine mukabil olduğunu ciddî olarak icab edenlere mevzuubahs etmek ve en nihayet inkıta mukadderse onların müsebbip ve müteceviz görünecekleri zeminde vukunu temin eylemek lâzımdır.

7 - Bugünlerde en nazik tebeddülâtı ve bilhassa fedakârlıktan sonra Müteliflerde hâsıl olan zihniyeti bildiriniz. Çünkü bizi tehdit ile muvaffak olmaktan mütehasıl yeni ümitlerden bihakkın endişe ediliyor Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1339 tarihinde Rauf Beye yazdığı telgrafta, diyor ki, "Usulde, yani bir meseleyi evvel sonra mevzuubahs etmek gibi esas direktife değil tarzi tatbikata müteallik aramızda fark hâsıl olmuştur. Yunan tamiratı meselesi henüz tasdikî kat'îye iktiran etmediği gibi mesaili sairei esasıye de müteakiben mevzuubahs olacağından Cuma ve Cumartesiye kadar bütün mesailde konferansın şekli kat'îsi anlaşılacağı zannolunmaktadır. Yunan tamiratı hususundaki fedakârlığı, bize taallûk eden mesaili malîye ve iktisadîyede aynı mülâ-

İsmet Paşanın, Karaağaca karşılık onarımlardan vazgeçtiğini bildiren raporlarını gördükten sonra, 25 Mayıs 1923 tarihli ve Rauf Bey imzalı direktifte yazılı olanları açıklayarak kendisine şu telgraftı yazdım:

İsmet Paşa Hazretlerine 27/5/1923

Bakanlar Kurulu kararında üç ana nokta vardı. Birincisi; onarımlar konusunda ödün verme işi ancak askıdaki önemli sorunların sonuçlanmasına karşılık olarak yapılmaktadır. İkincisi, Kamu borçlarının faizleri ve kısa zamanda ülkeyi boşaltmaları ve adalet işleriyle ilgili yöntem ve şirketler tazminatı sorunu yani oniki milyon liranın kişileri ve uyrukları ne olursa olsun tekmil şirketlerin olduğu kabul edilerek başkaca tazminatın sözkonusu edilmemesi sorunların onarımlar sorunuyla birlikte ele alınması ve ancak bu dört sorunun yarımına çözümlenmesi sağlanırsa onarımlar konusunda ödün vermek uygun olabilir. Üçüncüsü; son ve kesin olarak konferansa öneride bulunup karşılığını beklemek.

Delege Kurulunun anlayış tutumunda Bakanlar Kurulunun düşünce ve bildirimlerine uymayan noktalar şunlardır:

1 - Delege Kurul, yalnız askıdaki ana sorunları bir bütün saymış ve onarımları bunların dışında tutmuştur.

2 - Görüşmelerin, kesilmesinin Yunanlıların konferanstan çekilmesile kesilmesi ve Mudanya anlaşmasının bozulması, Yunan ordusunun saldırısı sonucu olmasında sakınca görerek, öteki sorunlarda anlaşılamazsa, görüşmelerin bizim tarafımızdan kesilmesi yeğlenmiştir. Bu nokta düşünölmeye değer.

3 - Yunan onarımları sorununda ödün vermeyi kabul ettikten sonra öteki sorunları birkaç gün içinde sonuçlandırmak yolunun tutulması da önemlidir. Bakanlar kurulu daha böyle bir kaniya varmış değildir. Gerçekten önemli sorunlar yarımına olarak üç, dört gün içinde sonuçlandırılabilirse onarımlar konusunun öne alınmasında düşünölen sakıncalar giderilmiş olur. Ancak umut bağladığınız sorunlardan sonra Muharrem Kararnamesinin yürürlükte olduğunun belirtilmesi işinin büyük önemini korumakta olduğunu bildirmektensiniz.

4 - Konferansın, kuponların ödenmesi sorunu yüzünden kesilmesinin içeriye ve dışarıya karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı düşüncesi de derinine incelenmeye değer.

Bu konuda bütün yabancılar bize karşıdır. İşin içyüzünü içeride anlatmak onarımlar konusu kadar kolay değildir. Onarımlar konusunda yabancıların da bizi haklı bulmaları için nedenler vardır.

5 - Önemli konularda konferansın kesilmesine bizim yol açmamız, karşı davranışlarla koşturmadıkça İtilâf Devletlerinin isteğine uygun olur. Bu nedenle kesilme olacağını Yunanlıların saldırısı ile olması bizi haklı durumda gösterirdi düşüncesi vardır.

6 - Kısacası Bakanlar Kurulu ile Delege Kurul arasındaki anlaşmazlık noktaları önemlidir. Bakanlar Kurulunda oldu bittiler karşısında bırakılmak kaygısı doğmuştur. Bunun için onarımlar sorununu öne almakta düşünölen sakıncaları önemli sorunların, bildirdiğiniz gibi birkaç gün içinde sonuçlandırılmasına kesinlikle önem vererek, giderildiğini göstermek gerekir ve daha şimdiden bu ödün vermenin öteki sorunların hızla ve yarımına olarak çözümleneceği için söz verilmesi karşılığında yapıldığını kesin olarak gerekçelere söylemek ve en sonunda kesilme kaçınılmaz olursa onları suçlu ve saldırgan gösterecek biçimde onları sağlamak gerekir.

7 - Bugünlerde meydana gelecek en küçük değişiklikleri ve özellikle ödünden sonra İtilâf Devletlerinde beliren düşüncüyü bildiriniz. Çünkü bize gözdağı vererek başarılı olmaktan doğacak yeni umutlarından haklı olarak kaygı duyuluyor Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1923 tarihinde, Rauf Beye yazdığı telgrafta, diyor ki, "yöntemde, yani bir sorunu önce ya da sonra sözkonusu etmek gibi ana direktif üzerinde değil de uygulama biçimiyle ilgili olarak aramızda ayrılık belirmiştir. Yunan onarımları sorunu daha kesin olarak onaylanmadığı gibi öbür ana sorunlar da bundan sonra görüşüleceği için Cuma ve Cumartesiye kadar bütün sorun-

hazatın nazarı dikkate alınacağı kaydile yaptığımızı söylemişim. Binaenaleyh eğer mesailde anlaşamaz isek Yunan tamiratu da ittihaz edeceğimiz umumî karara tâbi olur."

"Esas talimatlara riayetden başka, nagehzuhûr talimatlara, nihayet mesaili muhtelifenin tarzı idare ve tatbikında tayin buyurulacak kat'î hareketlere, talimatı mühimmelere eğer kâmilen ve harfiyen riayet edemediğimiz kabul buyruluyorsa bunu arzu etmediğimizden değil fakat cidden, maddeten mümkün olmadığındandır.

Acizleri, aramızdaki bu ihtilâfi nazarı vakit ve zamanında görmüş ve vazihan ifadesini istirham etmiş idim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir tahhüt alınmamıştır. Eğer bu tarzı hareketimiz hatalı ad buyuruluyorsa anın telâkkiye göre tashihi imkânı mevcuttur.

Hasılı sulh meselesinin yüzde doksan beşi hallolunmuştur. Benden sonra deruhde buyuracak zat için müşkülâtı mahdut ve basittir.

Diğer taraftan, eğer sulh mukadder değil de, inkuta olacaksa bizim hattı hareketimiz bu inkuta daha gayrimüsaait şekle ilka etmeyecektir. Herhalde emir ve karar Heyeti Vekilenin ve Zâtı Riyasetpenahilerinindir."

İsmet Paşa aynı günde bana da cevap verdi. Aynen arz edeyim.

1 1016 Lozan 28/5/1339 - keşidesi 29/5/1339 vürudu

İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine.

Vaziyet Heyeti Vekile raporundan malûmdur. Hergün birer meseleyi olmak üzere mesaili esasıyeyi müteakıp günlerde müzakere edeceğiz. Bittabi Yunan tamiratını bütün mesaili muallâkanın halinde daimî bir silâh olarak kullanacağız. Bu imkânı muhafaza ettik. Yunan tamiratu meselesini tasfiye ettikten sonra diğerlerinde bizi tehditle bir netice istihsali ümidi hâsıl olmadı; bilâkis bir vasutai tehdüt ortadan kalktı. Vaziyette sükûnet hâsıl oldu. Eğer evvel ve âhir inkuta olursa ya Yunan ordusu kendisi için bir sebebi mahsus bulunmadığından hareket etmeyecek veyahut diğerleriyle beraber ve onların davası için ilerlediğini izhar ve ispat edeceğiz. Her iki hal dahi Yunan ordusile tamirat behanesile musademeye başlamak vaziyetinden maddeten ve manen akdem ve müreccah görülmüştür. Heyeti Vekileyi emrivakiler karşısında bırakmak endişesine mahal olmayıp tarzı hareketimiz vaziyeti umumîyenin mütaleasına göre usulü tatbikatta ihtilâf addolunabilir. Maahaza bu ihtilâfi da arz etmişim. Mesaili esasıyenin heyeti umumîyesinin birkaç güne kadar mütalea olunabileceği maruzdur.

İsmet

İsmet Paşaya şu cevabı verdim:

İsmet Paşa Hazretlerine 29/5/1339

Sulh mesailinin azamî derecede halledilmiş olduğu hakkındaki iş'arı devletleri şayanı memnuniyettir. Birkaç gün zarfında takdirleri veçhile vaziyetin tayinine muvaffak olursanız çok müsterih olacağız. Muvaffak olmanızı temenni ederim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankaradadır. Vaziyetin tayinine kadar burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafımdan sonra mesaisine devam etti. Rauf Beyin ve Heyeti Vekilenin de, bu mesele etrafında daha ziyade ısrar göstermesine mâni oldum.

Bir aya karip bir zaman tarafeyn sükûnetini muhafaza eder göründü. Bu müddet zarfında İsmet Paşa muhtelif meselelere dair Heyeti Vekile riyasetinden, noktai nazarlar soruyordu.

larda konferasın kesin tutumunun anlaşılacağı sanılmaktadır. Yunan onarımları konusundaki ödünleri, bizi ilgilendiren maliye ve ekonomi sorunlarında da yararımıza davranılacağı koşulu ile verdiğimiz söylemişim. Bu duruma göre o sorunlarda anlaşamaz isek Yunan onarımları da vereceğimiz genel karara bağlı olur."

"Eğer ana direktiflere uymakla birlikte, beklenmedik direktiflere ve bir de çeşitli işlerin yönetilip uygulanması biçimleri konusunda saptanacak kesin tutumlara, önemli direktiflere bütünüyle ve harfi harfi uyamadığımız düşünülüyorsa bu istemediğimizden değil ama gerçekten, uyma yolu bulunamadığındandır.

Ben, aramızdaki bu görüş ayrılığını vakit ve zamanında görmüş ve açıkça ortaya konmasını rica etmiş idim. Daha hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir yüklenim alınmamıştır. Eğer bu davranışımızı yanlış sayıyorsanız bunun görüşünüze uygun biçimde düzeltilmesi olasıdır.

Kıscacası barış sorununun yüzde doksan beşi çözümlenmiştir. Benden sonra görevi üzerine alacak kişi için güçlükler az ve iş kolaydır.

Öte yandan, barış yapılamaz da, görüşmeler kesilirse bizim tutumumuz bu kesilmeyi daha elverişsiz kilmayacaktır. Her durumda emir ve karar verecek olan Bakanlar Kurulumuz ve Yüksek Başkanlığımızdır."

İsmet Paşa o gün bana da karşılık verdi. Olduğu gibi bilginize sunayım.

1/1016 Lozan 28/5/1923 çekilişi 29/5/1923 gelişi

Bakanlar Kurulu Başkanlığına

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine.

Durumu Bakanlar Kuruluna verdiğim raporundan öğrenmişsinizdir. Hergün birer sorun olmak üzere ana sorunları önümüzdeki günlerde görüşeceğiz. Elbette Yunan onarımlarını askıda bulunan bütün sorunların çözümlenmesinde hep bir silâh olarak kullanacağız. Bu olanağı elde ettik. Yunan onarımları sorununu çözümledikten sonra öbürlerinde bize gözdağı vererek bir sonuç alma umuduna kapılanlar çıkmadı; tersine bir gözdağı verme aracı ortadan kalktı. Durum yatıştı. Eğer eninde sonunda görüşmeler kesilirse Yunan ordusu kendisi özel bir neden olmadığı için saldırıya geçmeyecek ya da öbürleriyle birlikte ve onların istekleri uğruna saldırıya geçtiğini belirtip kanıtlayacağız. Her iki durum da, nesnel ve tinsel açıdan, Yunan ordusile onarımlar işi yüzünden çarpışmaya başlamaktan üstün ve yeğ görülmüştür.

Bakanlar Kurulunu olup bittiler karşısında bırakmak kaygısı yersiz olup tutumumuz genel duruma göre düşünülürse anlaşmazlığın uygulama yönteminden çıktığı kanısına varılabilir. Bununla beraber bu anlaşmazlığı da daha önce bilginize sunmuştum. Bütün ana sorunların birkaç güne kadar görüşülebileceğini bilginize sunarım.

İsmet

İsmet Paşaya şu karşılığı verdim:

İsmet Paşa Hazretlerine 29/5/1923

Barış sorununun büyük ölçüde çözümlenmiş olduğu yolundaki yüksek bildiriminiz sevindiricidir. Birkaç gün içinde kestirdiğiniz gibi durumu aydınlatmayı başarılıysanız içimiz çok rahatlayacak. Başarılı olmanızı dilerim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankaradadır. Durum aydınlanana kadar burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafımdan sonra görevinden ayrılmadı. Rauf Beyin ve Bakanlar Kurulunun da, bu konu üzerinde daha çok durmalarını önledim.

Bir aya yakın bir süre iki taraf yatışmış göründü. Bu süre içinde İsmet Paşa çeşitli sorunlar üzerine Bakanlar Kurulu başkanlığından, görüş soruyordu.

Kuponlar ve imtiyazat hakkında aralarında geçen bir muhabere yeniden tarafeyni asabiyete sevk etmiş..

İsmet Paşanın 26 Haziran 1339 tarihinde Rauf Beyin bir iş'arına verdiği cevapta şu cümleler vardı:

Kuponlar hallolunmadan imtiyazat mesailinin halline girmeyeceğiz. Zaten vazettiğimiz sual, kuponlar hallolunduktan sonra ittihaz edeceğimiz hattı hareket hakkında talimat almak zemininde idi. Hükûmet bu ciheti meskût bırakıyor. Konferans müzakeratında Heyeti Murahhasanın talimatı esasiyeler kuyudundan başka olarak bütün hattı hareketinin bütün teferuatile Ankaradan idaresi arzu ve temayülü, müzakeratın memleket için en faideli bir surette idaresini ve hayırlı sulhe varmak iktidarını Heyeti Murahhasadan selbetmektedir. Hükûmetçe tercih buyurulan bu şeklin 93 seferinin saraydan idaresinden farkı yoktur.

Bize karşı ademi itimat ve ademi kifayetimiz hakkında mütemadiyen izhar buyurulan kanaat devam ettikçe bizim vasıtamızla sulh akti ihtimal haricindedir.

Hükûmetin nikatı nazarını aynen İtilâf Devletlerine kabul ettirmek kanaatinde olan bir heyetin ve bittabi zata valâlarile hasbettaallük Maliye Vekili Beyefendinin bizzat deruhdei mes'uliyet ve konferansa hareket buyurularını rica ediyoruz.

Maliye Vekili, Hasan Fehmi Bey idi. Bu telgrafa muttali oldum ve Rauf Bey tarafından cevap verdirdim. İsmet Paşaya da bunu yazdım:

Zata mahsustur İsmet Paşa Hazretlerine 26/6/1339

26/6/1339 cevabı telgrafnamenizi okudum. Çok asabi bir halde yazılmıştır. Bunu istilzam edecek hiçbir his, fikir ve muamele yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz müşkülât ve mihmet takdir edilmektedir. Bundan sonra ihtimal daha da haza-yüt edecektir. Ankarada değil orada hergün bir hile ihdas edenler amili infialdir. Metanetle ve çok soğukkanlılıkla mesainizi hüsnü intaca himmet buyurunuz. Arada suítefehhiümü mucip hiçbir husus görmüyorum. Sahai faaliyetiniz mahdut değildir. Fakat mesai dairesi mahdut ve en mühim meseale inhisar ettiği için tabiaten vaziyet sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan muhaberatımda, onu rencide edebilecek tarzı iş'arat da vardır. Nihayete kadar da buna mümasil ciddî tebligatım olmuştur. İsmet Paşanın da, bana aynı tarzda iş'arları vukubulmuştur.

Heyeti Vekile kararlarında benim de noktâ nazarlarım münderiç olduğunu da, İsmet Paşaya, icap ettikçe bildiriyordum. Buna nazaran, İsmet Paşanın Heyeti Vekile Riyasetine hitaben vukubulmuş olan bazı şikâyetleri, yalnız Rauf Beyin şahsına ait telâkki edilemezdi. Bütün vekillere ait ve hatta bana da şamil idi.

Rauf Beyin, bu ihtilâfi nazarı, kendisi ile İsmet Paşa arasında başlıbaşına bir mesele addetmesi ve addettirmeye kalkışması doğru değildir. Her vaziyette, her meselede talimat verenle o talimatı, uzakta ve bilhassa talimat verenin temasta bulunmadığı şeraîit içinde tatbik eden arasında ihtilâfi nazar olabilir. Maksadı aslî mahfuz kalmak şartile vaziyet, hal ve icaba göre idare olunur.

İsmet Paşanın, vaziyetin takibi hususunda benim nazarı dikkatimi celbetmesi de mazur görülmeğe lâzımdır. Çünkü mesele hakikaten ciddî ve hayatî idi.

Nihayet, Frendiler, Temmuz evasıtında konferans hitam buldu. İsmet Paşa, sulh muahedenamesini imzadan evvel Heyeti Vekile Reisi Rauf Beye, konferansın hitam bulunduğunu ve mesailin tarzı hallini bildirmiş.. Rauf Bey müsbet veya menfi hiçbir cevap vermemiş.. İsmet Paşa, intizar içinde geçirdiği bugünlerde çok muztarip olmuş.. Hükûmetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankarada bir tereddüdün hükümferma olduğuna atfetmiş.. Rauf Beye yazdığından üç gün sonra 18

Kuponlar ve ayrıcalıklara ilişkin olarak aralarında geçen bir yazışma iki tarafı yeniden sinirlendirmiş..

İsmet Paşanın 26 Haziran 1923 tarihinde Rauf Beyin bir bildirimine verdiği karşılıkta şu cümleler vardı:

Kuponlar sorunu çözümlenmeden ayrıcalıklar sorunlarını ele almayacağız. Gerçekten sorumuzda istediğimiz, kuponlar sorunu çözümlendikten sonra tutumumuzun ne olacağı konusunda direktif almakti. Hükûmet bu konuda susuyor. Konferans görüşmelerinde Delege Kurulun - ana direktiflerin getirdiği sınırlamalardan başka bir de - bütün davranışlarını en ince ayrıntılara kadar Ankaradan yönetme istek ve eğilimi, görüşmelerin ülke için en yararlı bir biçimde yürütmesini ve mutlu barışa varabilmesini önlemektedir. Hükûmetçe yeğ görülen bu tutumun 93 seferinin saraydan yönetilmesinden ayrılığı yoktur.*

Bize karşı güvensizlik ve yetersizliğimiz üzerine olan ve arkası kesilmeyen tekrarlanan inanç sürdürükçe bizim aracılığımızla barış yapmak olanak dışıdır.

Hükûmetin görüşlerini olduğu gibi İtilâf Devletlerine kabul ettirmek düşüncesinde olan bir kurulun ve doğal olarak yüksek kişiliğiniz ile ilgisinden ötürü Maliye Bakanı Beyefendinin sorumluluğu kendiniz yüklenerek konferansa gelmenizi rica ediyoruz.

Maliye Bakanı, Hasan Fehmi Bey idi. Bu telgrafi okudum ve Rauf Bey tarafından karşılık verdirdim. İsmet Paşaya da bunu yazdım:

Kişiyi özeldir İsmet Paşa Hazretlerine 26/6/1923

26/6/1923 karşılık telgrafınızı okudum. Çok sinirli olarak yazılmıştır. Bunu gerektirecek hiçbir duygu, düşünce ve işlem yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz güçlükler ve sıkıntılar bilinmektedir. Bundan sonra belki daha da artacaktır. Bu kızgınlığı yaratanlar Ankarada değil orada hergün bir hile yapanlardır. Yılmadan ve çok soğukkanlılıkla işinizi mutluca sonuçlandırma büyüklüğünü gösteriniz. Arada yanlış anlamayı gerektiren hiçbir şey görmüyorum. Çalışma alanınız sınırlı değildir. Ama çalışma çevresi sınırlı olduğu ve yalnız ve önemli sorunlar için doğal olarak durum sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan yazışmalarımda, onu incitebilecek sözler de vardır. Sonuna kadar da buna benzer sert bildirimlerim olmuştur. İsmet Paşanın da, bana böyle yazdığı olmuştur.

Bakanlar Kurulu kararlarının benim de görüşlerimi kapsadığını, İsmet Paşaya, gerektiğince bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşanın Bakanlar Kurulu Başkanlığına karşı yapılmış olan kimi yakınmaları, yalnız Rauf Beyin kendisi ile ilgili sayılamazdı. Bütün bakanlarla ilgili ve dahası bana da dokunuyordu.

Rauf Beyin, bu görüş ayrılığını, kendisi ile İsmet Paşa arasında başlıbaşına bir sorun sayması ve saydırtmaya kalkışması doğru değildir. Her durumda, her sorunda direktif verenle o direktifi, uzakta ve özellikle direktifi verenin yakından bilmediği koşullar içinde uygulayan arasında görüş ayrılığı olabilir. Temel amaç saklı kalmak koşuluyla iş, duruma ve gereğine göre yürütülür.

İsmet Paşanın, durumun izlenmesi konusunda benim dikkatimi çekmesi de haklı görülmeğe gereklidir. Çünkü sorun gerçekten önemli ve ölüm kalım sorunu niteliğindedir.

En sonunda, Efendiler, Temmuz ortalarında konferans sona erdi. İsmet Paşa, barış antlaşmasını imzalamadan önce Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Beye, konferansın sona erdiğini ve sorunların nasıl çözüme bağlandığını bildirmiş.. Rauf Bey olumlu ya da olumsuz hiçbir karşılık vermemiş.....İsmet Paşa, beklemekle geçirdiği bugünlerde çok üzölmüş.....Hükûmetin hiçbir karşılık vermeyi-

* 1877 Osmanlı-Rus Savaşı (B.Y.)

Rauf Bey, müzakeratı bitirip sulhu hazırlayan İsmet Paşanın netice hakkında hükümetin fikrini soran telgrafına cevap vermemiştir

Temmuz 1339 tarihinde bana da keyfiyeti iş'ar etti. Telgrafanemesinde hükümetin mucibi tereddüdü olabileceğini tahmin ettiği noktaları birer, birer tadat ve tavzih ettikten sonra, şu sözlerle mütalealarına hitam veriyordu;

"Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeyin kat'iyen reddinde musir ise, bunu bizim yapmağımıza imkân yoktur. Düşüne, düşünene benim bulduğum yol İstanbuldaki komiserlere, tebligat yapıp; imza salâhiyetini bizden nezetektir. Bu hal de, gerçi bizim için küreiarz üzerinde görülmemiş bir iskandal olur. Fakat menafîi âliyei vatan şahsî düşüncelerin fevkinde olduğundan Hükümeti Millîye kanaatini tatbik eder. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. **Muhasebeî amalimiz millete ve tarihe mevdudur.**"

Efendiler, İsmet Paşanın takip ve intaç ettiği işin ne kadar mühim olduğu izahtan müstağnidir. Bu işin intaç olunduğu, son günün, imza gününün geldiği iş'arına, tehâlükle bir cevap verileceğini kabul etmek tabiidir. Ankara ile Lozan arasında, bir günde, iki günde muhabere mümkündür. Üç gün geçtiği halde, hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit telâkkiye göre, Heyeti Vekile Reisi'nin işi müsamaha ve lâkaydî ile karşıladığına delâlet eder. Yapılan işin hükümetçe noksan görülerek reddi cihetine gidilmek istendiği ve bundaki tereddütten dolayı cevap verilememekte olduğu zehabına da düşülebilir. Bu takdirde işi ikmal için, büyük ve tarihî mes'uliyet altında imza kullanacak olan zatın, maruz kalacağı vaziyetin ne kadar müşkül olacağı düşünülürse, İsmet Paşanın muazzez ve muztarip olmasını haklı görmek lâzımdır.

İsmet Paşanın telgrafına, hemen şu cevabı verdim:

İsmet Paşa Hazretlerine

Ankara, 19/7/1339

18 Temmuz 1339 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. İhras eylediğiniz muvaffakiyeti en har ve samimî hissiyatımızla tebrik etmek için usulen vaz'ı imza olduğunun iş'arına muntazırız kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafıma cevap verdi.

İsmet Paşanın ıstırabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda, saffet ve samimiyetine ve bilhassa tevazzuuna da kıymetli bir vesika olduğu için aynen arz ediyorum:

Adet 338 Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Lozan, 20 Temmuz 1339

"Her dar zamanında Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbutiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim."

İsmet

Efendiler, İsmet Paşa 24 Temmuz 1339 günü muahedenameyi imzaladı. Kendisini tebrik etmek zamanı gelmişti. Aynı günde şu telgrafnameyi yazdım:

Lozanda Heyeti Murahhasa Reisi Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretlerine

Millet ve hükümetin zâtu alilerine tevcih etmiş olduğu yeni vazîfeyi muvaffakiyetle itmam buyurdunuz. Memlekete bir silsile müfit hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihi bir muvaffakiyetle tetviç ettiniz. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklâl kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla zâtu âlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün Heyeti Murahhasa azasını müteşekkiraneye tebrik ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal

Efendiler, Heyeti Vekile Reisi Rauf Beyin tebrik etmediğini anladım. Kendisine, bu lâzimeyi hatırlattım. Rauf Beye, diğer bazı arkadaşlar da aynı ihtar da bulunmuşlar..

Lozan Sulh Muahedesi ni hazırlayan ve imzalayanlara teşekkür ve tebrik

Rauf Bey tebrik etmemek istemiyor

şini, Ankaranın kararsızlık içinde olmasına yormuş.....Rauf Beye yazdığından üç gün sonra 18 Temmuz 1923 tarihinde bana da durumu bildirdi. Telgrafında hükümeti kararsızlığa düşürebileceğini kestirdiği noktaları birer, birer sayıp açıkladıktan sonra, sözlerini şöyle bitiriyordu;

Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeyi kesinlikle geri çevirmekte direniyorsa, bunu biz yapamayız. Düşüne, düşünene benim bulduğum yol imza yetkisini bizden almak ve İstanbuldaki komiserlere, bildirmektir. Bu durum da, bizim için dünyada görülmemiş bir skandal olur. Sa da vatanın yüksek yararları kişisel düşüncelere üstün olduğundan Ulusal Hükümet işi kendi görüşüne göre yürütür. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Yaptıklarımızı ölçüp biçmek millete ve tarihe bırakılmıştır.

Efendiler, İsmet Paşanın yürütüp sonuçlandığı işin ne kadar önemli olduğunu ayrıca açıklamak gerekmez. Bu işin bitirildiği, son günün, imza gününün geldiğini bildiren telgrafa sevinçle hemen bir karşılık verileceğini beklemek doğaldır. Ankara ile Lozan arasında, bir günde, iki günde haberleşilebilirdi. Üç gün geçtiği halde, hiçbir karşılık verilmemiş olması, en yalın anlayışa göre, Bakanlar Kurulu Başkanının işi savsaklamayla ve ilgisizlikle karşıladığını gösterir. Yapılan işin hükümetçe yetersiz görülerek kabul edilmemek istendiği ve bundaki duraksama nedeniyle karşılık verilememekte olduğu da sanılabilir. Böyle bir durumda işi bitirmek için, büyük ve tarihsel sorumluluk altında imza kullanacak olan kişinin, karşılaşacağı durumun ne kadar zor olacağı düşünülürse, İsmet Paşanın üzüntü ve acı duymasını haklı görmek gerekir.

İsmet Paşanın telgrafına, hemen şu karşılığı verdim:

İsmet Paşa Hazretlerine

Ankara, 19/7/1923

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimse kararsız değildir. Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla kutlamak için yöntem uyarınca imzalandığının bildirilmesini beklemekteyiz kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafıma karşılık verdi.

İsmet Paşanın ne kadar üzüntü çektiğini gösteren bu karşılığı, onun temiz yürekliliği ve içtenliğini ve özellikle alçak gönüllülüğünü de gösteren değerli bir belge olduğu için olduğu gibi bilginize sunuyorum:

Sayı 338 Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Lozan, 20 Temmuz 1923

Her dar zamanında Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim sıkıntıyı bir düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim.

İsmet

Efendiler, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü antlaşmayı imzaladı. Kendisini kutlama zamanı gelmişti. O gün şu telgrafi yazdım:

Lozanda Delege Kurul Başkanı Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretlerine

Millet ve hükümetin yüksek kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarıyla tamamladınız. Memlekete bir dizi yararlı hizmetler içeren ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla yüceltiniz. Uzun savaşlardan sonra vatanımızın barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla sizi, sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delege Kurul üyelerini kutlar teşekkürler sunarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Gazi Mustafa Kemal

Efendiler, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Beyin kutlamadığını anladım. Kendisine, bunun gerekli olduğunu anlattım. Rauf Beyi, başka kimi arkadaşlar da bu konuda uyarmışlar..

Rauf Bey, görüşmeleri bitirip barışı hazırlayan İsmet Paşanın sonu için hükümetin ne düşündüğünü soran telgrafına karşılık vermemiştir

İsmet Paşaya barış antlaşmasını imzalamasını bildirdim

İsmet Paşanın çektiği üzüntü

Lozan Barış Antlaşmasını hazırlayan ve imzalayanlara teşekkür ve kutlama

Rauf Bey kutlamak istemiyor

Bilâhare muttali oldum ki, Rauf Bey, İsmet Paşayı tebrike ve ona ifa ettiği mühim ve tarihî vazifeden dolayı teşekküre lüzum görmüyormuş.. Vukubulan ihtarat üzerine Kâzım Paşaya bir mektup yazarak ondan, kendi namına, İsmet Paşaya bir tebrik telgrafnamesi yazmasını rica etmiş.. Bunun manası nedir?!

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Beyin (Bahriye Vekili) hanesinde bulunduğu bir zamanda almış.. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey de orada imiş..

Hep beraber, Rauf Bey lisanından muvafık bir telgrafname müsveddesi yaparak İsmet Paşayı tebrik ve ona teşekkür etmişler. Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Beye göndermişler.. Fakat Rauf Bey, bu müsveddeyi beğenmemiş, İsmet Paşaya başka bir telgraf yazmış veyahut yazdırmış.. Rauf Bey, Kâzım Paşayı gördüğü zaman demiş ki: Sizin yaptığınız müsveddede adeta her işi yapan İsmet Paşa gösteriliyor. Biz, burada, bir şey yapmadık mı ?

Efendiler, Rauf Beyin yazdığı veya yazdırdığı telgrafname muhteviyatı, kendisinin, hissiyat ve telâkkiyatını gizlememektedir. Arzu buyurursanız, o telgrafı da aynen arz edeyim:

Şifre **Lozanda Heyeti Murahhasa Riyasetine** **25/7/1339**

C. 20 ve 24 Temmuz. 347, 348 numaralara:

Cihan Harbinin namahdut ıstıraplarından kurtulmak ve milletimizin cihan sulhünü tesiste ne büyük bir âmîl olduğunu bilfiil isbat eylemek maksadile imzaladığımız Mondros Mütarekenamesine rağmen maruz kaldığımız en feci ve dilâzar tecavüzatı, hakkı hayat ve istiklâlimizi pamal eyliyen Sevr ahitnamesi takip eylemişti. Asırlarca hür ve müstakil yaşamış olan aziz Türkiyenin necip halkı maruz kaldığı gayrimeşru ve feci tecavüzat karşısında bütün şuur ve bütün mevcudiyetile hakkı hayat ve istiklâlini kurtarmak için kıyam ederek teşkil eylediği yılmaz ve yenilmez millî ordusile Büyük Reis ve Başkumandanımızın ve celâdetkâr kumandanlarımızın sevk ve idaresile zaferden zafer yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek müstesna kabiliyeti cengâveranesile istihsal eylediği bu muvaffakiyat ve muzafferiyatın, Lozanda, aylardanberi devam eden müzakeratı sulhiye neticesinde beynelmilêl bir vesika ile tevsiği milletimize yeni bir devrei faaliyet ve sükûnet hazırlamıştır. Heyeti Vekile, azimkâr ve fedakâr milletimizin hakkı hayat ve istiklâlini müemmin bir ahitnamenin tanzimindeki mesaiden dolayı başta Zatı Devletleri olduğu halde murahhaslarımız Rıza Nur ve Hasan Beyefendilere ve Heyeti Müşaviremize takdimi tebrikât eyler Efendim.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Muahedesini yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşayı tebrik vesilesile, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu, Mondros Mütarekenamesinden bahsetmeye ve onu ne mühim ve âli maksatlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini müdafaaya lüzum görüyor.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devletinin müttefikleriyle beraber duçar olduğu acı mağlûbiyetin yüz kızartacak bir neticesidir. O mütarekename ahkâmudur ki, Türk topraklarını, ecnebilere işgaline arzetti. O mütarekenamede, kabul edilen mevattır ki, Sevr Muahedesi ahkâmının da sühuletle kabul ettirilebileceği fikrini ecnebilere mümkün ve makul gösterdi.

Rauf Bey, o mütarekenameyi "milletimizin cihan sulhunu tesiste ne büyük bir amil olduğunu bilfiil ispat eylemek maksadile" imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümle ile, kendinden başka kimseyi ikna ve tesliye edemez. Çünkü böyle bir maksat yoktu.

Sonradan öğrendim ki, Rauf Bey, İsmet Paşayı kutlamaya ve ona yaptığı önemli ve tarihsel görevden dolayı teşekküre gerek duymuyormuş. Yapılan uyarılar üzerine Kâzım Paşaya bir mektup yazarak ondan, kendi adına, İsmet Paşaya bir kutlama telgrafı yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?!

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Beyin (Denizîşleri Bakanı) evinde bulunduğu bir zamanda almış.. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de orada imiş.

Hep birlikte, İsmet Paşayı Rauf Beyin ağzından kutlamak ve ona teşekkür etmek için bir telgraf taslağı yazmışlar.. Bu taslağı bir zarfa koyup Rauf Beye göndermişler.. Ama Rauf Bey, bu taslağı beğenmemiş, İsmet Paşaya başka bir telgraf yazmış ya da yazdırmış.. Rauf Bey, Kâzım Paşayı gördüğü zaman demiş ki: "Sizin yaptığınız taslakda her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz, burada, bir şey yapmadık mı?"

Efendiler, Rauf Beyin yazdığı veya yazdırdığı telgrafta yazılanlar, kendisinin, duygu ve düşüncelerini gizlememektedir. İsterseniz, o telgrafı da olduğu gibi bilginize sunayım:

Şifre **Lozanda Delege Kurul Başkanlığına** **27/7/1923**

K.20 ve 24 Temmuz. 347, 348 sayılara:

Büyük Savaşın sonsuz acılarından kurtulmak ve milletimizin dünyayı barışa kavuşturmakta ne büyük bir etmen olduğunu edimli olarak kanıtlamak amacıyla imzaladığımız Mondros Ateşkes Antlaşmasına karşın uğradığımız en acıklı ve yürek parçalayıcı saldırıları, yaşama hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevr antlaşması izlemiştir. Yüzyıllar boyu özgür ve bağımsız yaşamış olan aziz Türkiyenin soylu halkı uğradığı haksız ve acıklı saldırılar karşısında bütün bilinci ve bütün varlığıyla yaşama hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak kurduğu yılmaz ve yenilmez millî ordusile Büyük Başkan ve Başkomutanımızın ve gözüpek Komutanlarımızın yönetiminde zaferden zafer yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin milletten aldığı erk ve güç ve ordularının hiç eşi olmayan savaş yeteneğiyle elde ettiği bu başarı ve zaferin, Lozanda, aylardanberi süren barış görüşmeleri sonunda uluslararası bir belge ile onanması milletimize yeni bir çalışma ve dinginlik dönemi hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, kararlı ve özverili milletimizin yaşama hakkını ve bağımsızlığını güven altına alan bir antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı başta Yüksek kişiliğiniz olmak üzere delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendileri ve Danışmanlar Kurulumuzu kutlar Efendim.

Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Antlaşmasını yapan ve altına imzasını atan İsmet Paşayı kutlama bahanesile, kendisinin yaptığı ve imzaladığı, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sözetmeyi ve onu ne önemli ve yüksek amaçlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini savunmayı gerekli görüyor.

Mondros Ateşkesi, Osmanlı Devletinin bağlaşıklarıyla birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. Türk topraklarını, yabancıların işgaline açan, o ateşkesin hükümleridir. Sevr Antlaşmasının hükümlerini de kolayca kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılara mümkün olabilir ve akla yakın gösteren, ateşkes anlaşmasında, kabul edilen maddelerdir.

Rauf Bey, o ateşkes anlaşmasını "milletimizin dünyayı barışa kavuşturmakta ne büyük bir etmen olduğunu edimli olarak kanıtlamak amacıyla" imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik* cümle ile, kendinden başka kimseyi kandırıp avutamaz. Çünkü böyle bir amaç yoktu.

* Hayal ürünü, tuhaf, gerçekten uzak (B.Y.)

Rauf Beyin yazdığı ve ya yazdırdığı telgraf

Rauf Bey Lozan Muahedesini yapan İsmet Paşayı tebrik vesilesile Mondros Mütarekesini yapan kendisini müdafaaya çalışıyor

Rauf Beyin yazdığı ve ya yazdırdığı telgraf

Rauf Bey Lozan Antlaşmasını yapan İsmet Paşayı kutlama bahanesile Mondros Ateşkesini yapan kendisini savunmaya çalışıyor

Halbuki, Efendiler, benim verdiğim cevabın medlûlü tamamen o idi. Filhakika, bence devlet riyaseti makamile Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını memzuç bulundurmak, hükûmeti milliyemizin mahiyeti, hükûmeti cumhuriye olduğu halde, onu kati olarak ifade ve ilân etmemek bir zâf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta, resmen cumhuriyet ilân etmek ve devlet riyasetini, riyaseticumhur makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma kat'iyen söz vermiştim. Eğer maksadına intikal edememiş ise, zannederim, noksan, bende değildir.

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir müdavelei efkâr yapıldı. Fuat Paşa, bana, şöyle bir sual tevcih etti: Senin, şimdi, (apotr)ların kimlerdir; bunu anlıyabilir miyiz? Ben, bu sualden bir şey anlıyamadığımı söyledim.

Paşa, maksadını izah etti. O zaman, ben de, şu beyanatta bulundum:

Benim, (apotr)larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet liyakat ve kudretini gösterir ise, (apotr) onlardır.

*

* *

Rauf Bey, Heyeti Vekile Riyasetinden istifa etti. Dahiliye Vekili bulunan, Ali Fethi Bey, aynı zamanda Heyeti Vekile Riyasetine intihap olundu (13 Ağustos 1339).

Ali Fuat Paşa da, bir müddet sonra, 24 Teşrinievvel 1339 tarihinde, Meclis Riyaseti Saniyesinden çekilerek ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşaya, unvanı reisi sani olmakla beraber vaziyet ve vazifesinin pek mühim olan Meclis Riyaseti olduğunu, söyleyerek vazifesine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine hasretmek istediğini dermeyeran ederek arzusunun is'afını ricada ısrar etti. Fuat Paşanın, rütbesi mirliva idi. Kumanda edeceği orduda ferik rütbesinde kolordu kumandanları vardı. Hidematı sabıkasını nazarı dikkate alarak kendisini ferikliğe terfi ve karargâhı Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine tayin ettik.

Kâzım Kara Bekir Paşa da, daha evvel aynı mülâhazatla, Meclisten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak, Birinci Ordunun başına geçmiş bulunuyordu.

*

* *

Efendiler, Lozan Muahedesinin mütemmimlerinden olan tahliye protokolü tatbik olunduktan sonra, kâmilen ecnebî işgalinden kurtulan Türkiyenin, fiilen tamamıyeti tahakkuk eylemişti. Artık yeni Türkiye Devletinin makarrı idaresini, kanunen tesbit eylemek icab ediyordu. Bütün mülâhazat, yeni Türkiyenin makarrı idaresini Anadolu'da ve Ankara şehrinde intihap eylemek lüzumunu âmirdi.

Coğrafi ve sevkulceyşî vaziyet en kat'î ehemmiyeti haizdi. Devletin, makarrı idaresini bir an evvel tesbit ederek, dahilî ve haricî tereddütlere nihayet vermek elzem idi. Filhakika, malûm olduğu veçhile, makam idarenin İstanbul kalacağı veya Ankara'ya nakledileceği meselesi üzerinde, evvel ve âhir dahil ve haricî tereddütler izhar olunuyor, matbuatta beyanat ve münakaşata tesadüf ediliyordu. Ezcümle, yeni İstanbul meb'uslarından bazıları; Refet Paşa başta olmak üzere; İstanbulun payitaht kalması lüzumunu, bazı misallere istinaden, isbat etmeye çalışıyorlardı. Ankaranın, gerek iklim, vesaiti münakale ve kabiliyet ve istidad ve gerek mevcut tesisat ve teşkilât noktai nazarından; hiç te münasip ve

Oysa, Efendiler, benim verdiğim karşılığın anlamı tamamıyla o idi. Gerçekte, bence devlet başkanlığı makamıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını birleşik bulundurmak, millî hükûmetimizin niteliği, cumhuriyet hükûmeti olmasına karşın, bunu kesinlikle söylememek ve duyurmamak bir güçsüzlük yaratıyordu. İlk fırsatta resmî olarak cumhuriyet ilân etmek ve devlet başkanlığını, cumhurbaşkanlığında simgeleyerek güçlü bir durum yaratmak çok gerekli idi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma kesinlikle söz vermiştim. Eğer ne demek istediğimi anlayamamış ise, sanırım, eksiklik, bende değildir.

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir görüşme yapıldı. Fuat Paşa, bana, şöyle bir soru yöneltti: Senin, şimdi, (apotr)* ların kimlerdir; bunu anlıyabilir miyiz? Ben, bu sorudan bir şey anlıyamadığımı söyledim.

Paşa, ne demek istediğini açıkladı. O zaman, ben de, şöyle dedim:

Benim, (apotr) larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet etmeye yarışırlığını ve gücünü gösterir ise, (apotr) onlardır.

*

* *

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekildi. İçişleri Bakanı olan, Ali Fethi Bey, aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanlığına seçildi (13 Ağustos 1923).

Ali Fuat Paşa da, bir süre sonra, 24 Ekim 1923 tarihinde, Meclis İkinci Başkanlığından çekilerek ordu müfettişliğine atanmasını rica etti. Fuat Paşaya, sanı ikinci başkan olmasına karşın durum ve görevinin çok önemli olan Meclis Başkanlığı olduğunu, söyleyerek görevinden ayrılmamasını önerdim. Fuat Paşa, politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerliğe bağlamak istediğini ileri sürerek isteğinin yerine getirilmesini ricada direndi. Fuat Paşanın, rütbesi tuğgeneral idi. Komuta edeceği orduda tümgeneral rütbesinde kolordu komutanları vardı. Geçmiş hizmetlerini göz önüne alarak kendisini tümgeneralliğe yükselttik ve karargâhı Konyada bulunun İkinci Ordu Müfettişliğine atadık.

Kâzım Kara Bekir Paşa da, daha önce eş düşüncelerle, Meclisten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak, Birinci Ordunun başına geçmiş bulunuyordu.

*

* *

Efendiler, Lozan Antlaşmasının eklerinden olan boşaltma protokolü uygulandıktan sonra, yabancıların işgalinden tamamen kurtulan Türkiyenin, bütünlüğü edimli olarak gerçekleşmişti. Artık yeni Türkiye Devletinin başkentini, kanunla saptamak gerekiyordu. Bütün düşünceler, yeni Türkiyenin başkentinin Anadolu'da ve Ankara şehrinde olması gerektiği noktasında birleşiyordu.

Coğrafya açısından strateji durumunun can alıcı önemi vardı. Devletin, başkentini bir an önce saptayarak, içte ve dıştaki duraksamalara son vermek çok gerekiyordu. Gerçekte, bilindiği gibi, başkentini İstanbul olarak kalacağı ya da Ankara'ya getirileceği sorunu üzerinde, öteden beri içerde ve dışarda kararsızlıklar görünüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada, yeni İstanbul meb'uslarından kimileri; Refet Paşa başta olmak üzere; İstanbulun payitaht kalması gerektiğini, kimi örneklere dayanarak, kanıtlamaya çalışıyorlardı.

* Fransızcada "gönderilmiş peygamber" anlamına geldiği gibi "Hazret-i İsa'nın öğrencisi" anlamında da kullanılır. (B.Y.)

Memlekete ve millete kimler hizmet ederse "apotr" onlardır

Rauf Beyin Heyeti Vekile Reisliğinden, Ali Fuat Paşanın Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden istifaları

Yeni Türkiye Devletinin makarrı idaresi: Ankara

Memlekete ve millete kimler hizmet ederse "apotr" onlardır

Rauf Beyin Bakanlar Kurulu Başkanlığından, Ali Fuat Paşanın Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığından çekilmeleri

Yeni Türkiye Devletinin Başkenti: Ankara

müsait olmadığını söylüyorlar ve İstanbulun payitaht olması lâzım ve mukadderdir diyorlardı. Bu ifadeye dikkat olunursa, bizim makarrı idare tabirinden kastettiğimiz mana ile, bu ifadelerde payitaht tabirini kullananların noktai nazarları arasında bir fark görmemek mümkün değildir. Binaenaleyh, bu hususta zaten mukarrer olan noktai nazarımızı resmen ve kanunen teyit ettirerek, payitaht tabirinin de yeni Türkiye Devletinde mana ve mahalli istimali kalmadığını göstermek lâzımgeldi. Hariciye Vekili İsmet Paşa; 9 Teşrinievvel 1339 tarihli bir madde kanuniyeyi Meclise teklif etti. Zirinde daha on dört kadar zatın imzası olan bu teklifi kanunî 13 Teşrinievvel 1339 tarihinde uzun müzakereler ve münakaşalardan sonra ekseriyeti azîme ile kabul edildi. Madde kanuniye şudur: "Türkiye Devletinin makarrı idaresi, Ankara şehridir."

*
* *

Efendiler, çok geçmeden, Mecliste, Fethi Beyin riyasetindeki Heyeti Vekileye ve bilhassa, Fethi Beyin şahsına tarizat ve tenkidat başladı. Anlaşıldığına göre bazı meb'uslarda vekil olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İş başında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı.

Yeni intihapta, Fırkamız namına meb'uslukları temin edilmiş olan birtakımları da Heyeti Vekile aleyhindeki cereyanları körükliyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolan meb'usların maksatları, heyeti umumîyeyi iğfal ederek, hükûmete, ve meclise nâfiz bir vaziyet almak olduğu istidlâl olunuyordu.

Fethi Bey, dikkat ve mesai kuvvetini, Heyeti Vekile Riyaseti vazifesinde tefsif edebilmek için Dahiliye Vekâletinden istifa etti. Aynı tarihte, Meclis Riyaseti Saniyesi de Ali Fuat Paşadan münhal kaldı (24 Teşrinievvel 1339).

Bizimle noktai nazar ve faaliyette itilâf ve müşareket aramaya lüzum görmeksizin, müstakillen ve hafî çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve sureti haktan görünerek bütün fırka mensuplarını kendi noktai nazarları lehine imalede muvaffak olmaya başladı. Meselâ; bir fırka içtimainda Dahiliye Vekâletine, Erzincan Meb'usu bulunan, Sabit Beyin ve Meclis Riyaseti Saniyeliğine de İstanbulda bulunan Rauf Beyin, Meclisçe intihabını tahtı karara aldırıldı (25 Teşrinievvel 1339).

Halbuki, ben, Sabit Beyin Dahiliye Vekili olmasını münasip görmemişim. Sabit Beyin bazı valiliklerde istihdam edilmiş olmasını yeni Türkiyenin yeni şeraitle umuru dahiliyesini tedvir edebileceğine delili kâfi addedemiyordum.

Rauf Beyin de, Meclis Reisi Saniliğine intihabını tecviz etmiyordum. Çünkü, Rauf Bey, daha dün, Heyeti Vekile Reisi idi. O makamı ne gibi hissiyat tahatında hareketinden dolayı terke mecbur edildiği malûm olmuştu. Buna rağmen onu, Meclisin Riyaseti Saniyesine getirtmekle, bütün Meclisin onunla hemfikir olduğunu, yani, bütün Meclisin, Lozan Sulh Muahedesini yapan ve Heyeti Vekilede Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşanın aleyhinde olduğunu göstermek maksadı takip olunuyordu.

Efendiler, yeni Meclis; ilk devrinde, muhalifeti hafî bir hizbi kalilin iğfalâtına düşmek vaziyetine maruz bulundu. Fethi Bey ve rüfekası, vezaiî hükûmeti sükûnetle ifa edemeyecek bir hale getirildi. Fethi Bey, bu halden, bana, defaatle şikâyet etti ve şahsan Heyeti Vekileden çekilmek istedi. Diğer vekiller de aynı suretle şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Ankaranın, hem iklimi, ulaşım araçları ve gelişme olanağı ve hem elde bulunan kuruluş ve örgütler açısından; hiç te uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar ve İstanbulun payitaht olması gereklidir ve öyle de olacaktır diyorlardı. Bu sözlere dikkat edilirse, bizim başkent deyiminden çıkarılmasını istediğimiz anlam ile, bu deyimlerde payitaht* deyimini kullananların görüşleri arasında bir ayrılık görmemek olanaksızdır. Bundan dolayı, bu konuda daha önceden kararlaştırılmış olan görüşümüzü resmî olarak ve kanunla saptatmamız, "payitaht" deyiminin de yeni Türkiye Devletinde anlam ve yeri kalmadığını göstermek gerekti. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa; 9 Ekim 1923 tarihli bir kanun maddesini Meclise önerdi. Önergenin altında daha on dört kadar kişinin imzası bulunan bu önerge 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalarından sonra çok büyük çoğunlukla kabul edildi. Kanun maddesi şudur: "Türkiye Devletinin yönetim yeri Ankara şehridir."

*
* *

Efendiler, çok geçmeden, Mecliste, Fethi Beyin Başkanlığındaki Bakanlar Kuruluna ve özellikle, Fethi Beyin kendisine karşı sataşmalar ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre kimi meb'uslarda bakan olmak istek ve dileği çoğalmıştı. İş başında bulunan bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde, Partimiz adına meb'uslukları sağlanmış olan birtakımları da Bakanlar Kuruluna karşı akımları körükliyerek kendi amaçlarına göre yararlanma yollarını hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri sezilen millet vekillerinin amaçlarının, genel kurulu aldatarak, hükûmete ve Meclise egemen bir durum almak olduğu anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkatini ve çalışma gücünü, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevinde yoğunlaştırabilmek için İçişleri Bakanlığından çekildi. Yine o gün, Meclis İkinci Başkanlığı da Ali Fuat Paşadan boşaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüşte ve çalışmada uzlaşıp birleşmeyi gerekli görmeksizin, bağımsız ve gizli olarak çalışan bir grup belirdi. Bu grup temiz yürekli ve haktan yana görünerek bütün partililere kendi görüşlerini benimsetmekte başarılı olmaya başladı. Örneğin; bir parti toplantısında İçişleri Bakanlığına, Erzincan Millet Vekili, Sabit Beyin ve Meclis İkinci Başkanlığına da İstanbulda bulunan Rauf Beyin, Meclisçe seçilmesini sağladı (25 Ekim 1923).

Oysa, ben, Sabit Beyin İçişleri Bakanı olmasını uygun bulmamışım. Sabit Beyin kimi illerde vali olarak çalıştırılmış olmasını yeni Türkiyenin işlerini yeni koşullarla yönetebileceğine yeter kanıt saymıyordum.

Rauf Beyin de, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü, Rauf Bey, daha dün, Bakanlar Kurulu Başkanı idi. Ne gibi duyguların etkisi altında davrandığı için o makamı bırakmaya zorlandığı duyulmuştu. Buna karşın onu, Meclisin İkinci Başkanlığına getirtmekle, bütün Meclisin onunla görüş birliğinde olduğunu, yani, bütün Meclisin, Lozan Barış Antlaşmasını yapan ve Bakanlar Kurulunda Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşaya karşı olduğunu göstermek amacı güdülüyordu.

Efendiler, yeni Meclis; ilk evresinde, gizli muhalifet yapan çok küçük bir grubun aldatmalarına kanmak durumuyla karşılaştı. Fethi Bey ve arkadaşları, işlerini rahat yürütemeyecek bir duruma getirildi. Fethi Bey, bu durumdan, bana, bir çok kez yakındı ve Bakanlar Kurulundan çekilmek istedi. Öbür bakanlar da onun gibi yakınıyorlardı.

* Padişahlık tahtının ayağı (B.Y.)

Fenalık, hükûmet teşkilinin, Meclis intihabile olmasında idi. Bu hakikati çoktan görmüştüm.

Ben, Mecliste, hafî ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclisin mesaisinde hissiyatın hakimiyetini gördükten ve hükûmet heyetinin intizamı mesaisinin hergün, esassız birtakım sebeplerle intizamsızlığa duçar edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, tatbiki için münasip zaman intizarında bulunduğum bir fikrin tatbiki anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu, itiraf etmeliyim. Buna nazaran şimdi vereceğim malûmat ve izahatı anlamak daha kolay olacaktır. Efendiler, Halk Fırkası, Rauf Beyi giyaben Riyaseti Saniyeye ve Sabit Beyi Dahiliye Vekâletine namzet intihap ettiği tarih 25 Teşrinievvel 1339 Perşembe günüdür. Aynı günde ve ferdası Cuma günü Heyeti Vekile Çankayada nezdimde içtima etti.

Gerek Heyeti Vekile Reisi Fethi Beyin ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lâzım olduğunu dermeyeran ettim. Meclisçe yeni Heyeti Vekile intihabında, heyeti hazıraya dahil bulunan vekillerden tekrar intihap edilen olursa onlar, bu intihaptan sonra da istifa ederek yeni Heyeti Vekileye dahil olmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman vekiller gibi intihap olunan ve Heyeti Vekileye dahil bulunan Erkâniharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa bu karardan hariç bırakıldı. Çünkü, ordu idare ve kumandasının tesadüfî bir zata tevdiî caiz görülmedi.

Efendiler, bu tarz hareketin ve alınan kararın mahiyeti tetkik olunursa şu netice çıkar: Muhteris hizbi, hükûmet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Heyeti hazıraya dahil vekillerden hiçbiri iştirak ettirelmeksizin kâmilen arzu ettikleri zevattan, arzu ettikleri gibi bir Heyeti Vekile teşkil ederek mukadderatı memleketi idare eylemelerinde bir beis görmüyoruz. Fakat, ne hükûmet teşkiline ve ne de teşkil etseler bile, memleketi idareye iktidar göstereceklerine emin bulunuyoruz.

Meclisi işfale çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükûmet teşkiline muvaffak olabildiği takdirde, bu hükûmetin, bir müddet, tarzı idaresini ve idaredeki liyakatini takip ve hatta ona muavenet eylemek muvafık olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat, bu suretle teşekkül edecek hükûmet, memleket idaresinde ve yeni gayelerimizi takipte aciz ve inhıraf gösterirse bunu Mecliste tebarüz ettirerek Meclisi tenvir eylemek şikkını müreccah mütalea ettik. Hükûmet teşkiline muvaffak olmadıkları halde, hâsıl olacak teşettütün, Meclisçe medarı intibah olacağı tabî idi. Buhran ve teşeltülü idame tecviz edilemeyeceğinden, işte o zaman, bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi vazetmek suretile işi esasından halledebileceğimi düşünmüştüm.

Heyeti Vekile ile, Çankayada, aktettiğimiz içtimai müteakıp, yazıp, müşterek imza ile bana tevdi ettikleri istifaname şu idi:

Riyaseti Celîleye

Türkiye Devletinin, karşısında bulunan dahilî ve haricî vezaifi mühimme ve müşkileyi sühuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin muzamahereti tammesine mazhar bir Heyeti Vekileye ihtiyacı kat'i bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclisi Alinin her suretle itimat ve muzaheretine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadile, istifa eylediğimizizi kemali hüürmetle arzeyeriz efendim.

Efendiler, bu istifaname, 27 Teşrinievvel 1339 Cumartesi günü öğleden

Kötülük, hükûmetin, Mecliste seçimle iş başına getirilmesi idi. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.*

Ben, Mecliste, gizli ve muhalif bir grup bulunduğunu sezdikten, Meclisin çalışmalarında duyguların egemen olduğunu ve bakanlar kurulunun çalışmalarının hergün, temelsiz birtakım nedenlerle çığırından çıkarılmakta olduğunu iyice anladıktan sonra, uygulamak için elverişli zamanı beklemekte bulunduğum bir düşüncenin uygulanması zamanının geldiği yargısına varmışım. Bunu, itiraf etmeliyim. Buna göre şimdi vereceğim bilgileri ve açıklamaları anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Partisinin, Rauf Beyi onun bulunmadığı bir toplantıda İkinci Başkanlığa ve Sabit Beyi İçişleri Bakanlığına aday seçtiği tarih 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. O gün ve ertesi Cuma günü Bakanlar Kurulu Çankayada benim yanımda toplandı.

Hem Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Beyin hem de öbür bakanların çekilmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu ileri sürdüm. Meclis Bakanlar Kurulunu seçerken, bugünkü kabinede bulunan bakanlardan yeniden seçilen olursa onlar, bu seçimden sonra da çekilerek yeni Bakanlar Kuruluna girmeyeceklerdir, ilkesini de kabul ettik. Yalnız o tarihlerde bakanlar gibi seçilen ve Bakanlar Kurulunda üye bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü, ordunun yönetim ve komutasının rastgele bir kişiye bırakılması doğru görülmedi.

Efendiler, bu kararın ve böyle davranışın içyüzü incelenirse şu sonuç çıkar: İktidar tutkunu grubu, hükûmet kurmakta büsbütün serbest bırakıyoruz. Şimdiki kurulda bulunan bakanlardan hiçbiri katılmaksızın hepsi de istedikleri kişilerden olmak üzere, istedikleri gibi bir Bakanlar Kurulu kurarak memleket kaderini yönetmelerinde bir sakınca görmüyoruz. Ama, ne hükûmet kurmaya ve ne de kursalar bile, memleketi yönetmeye güçleri yeteceğine inanıyoruz.

Meclisi aldatmaya çalışan iktidar tutkunu grup, şu veya bu yolda bir hükûmet kurmayı başarabilirse, bu hükûmetin, yönetim biçimini ve yönetmedeki becerisini bir süre izlemenin ve dahası ona yardım etmenin uygun olacağı kanısına vardık. Ama, bu yoldan kurulacak, hükûmet, memleket yönetiminde ve yeni amaçlarımıza doğru yürütmekte güçsüzlük ve sapma gösterirse, bunu Mecliste belirterek Meclisi aydınlatmayı yeğ gördük. Hükûmet kurmayı başaramazlarsa, ortaya çıkacak düzensizliğin sürmesi uygun görülemeyeceğinden, işte o zaman, ben kendim işe karışarak, tasarladığım şeyi ortaya koyarak sorunu kökünden çözümlenebileceğimi düşünmüştüm.

Bakanlar Kurulu ile, Çankayada, yaptığımız toplantı sonunda, yazıp, birlikte imzalayarak bana verdikleri çekilme yazısı şu idi:

Yüksek Başkanlığa

Türkiye Devletinin, karşısında bulunan iç ve dış önemli ve güç işleri kolaylıkla sonuçlandırabilmesi için çok güçlü ve Meclisin tam güvenini kazanmış bir Bakanlar Kuruluna kesin gereksinim bulunduğu kanısındayız. Bunun için Yüksek Meclisin her bakımdan güven ve yardımına dayalı bir Bakanlar Kurulunun kurulmasına yardım etmek amacıyla çekildiğimizi üstün saygıyla bilginize sunarız.

Efendiler, bu istifa yazısı, 27 Ekim 1923 Cumartesi günü öğleden sonra

* Bakanların teker teker ve doğrudan doğruya meclis tarafından seçilmesi (B.Y.)

sonra saat birde tahtı riyasetimde içtima eden Firka heyeti umumiyesine bildirdikten sonra saat beşe doğru kuşat olunan Mecliste resmen okunmuştur.

Heyeti Vekile listeleri ve Heyeti Vekile Riyasetine intihabı muhtemel görülen simalar

Heyeti Vekilenin istifası, tahakkuk ettiği dakikadan itibaren, Meclis azası, Meclis odalarında, evlerinde, grup grup toplanarak yeni Heyeti Vekile listeleri tertibine başladılar. Bu hal, Teşrinievvelin 28 inci günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, umum Meclisçe şayanı kabul olacak ve efkârı umumîyei milletçe hüsnü telâkki edilecek esamiyi muhtevi bir namzet listesi tesbit edemiyordu. Bilhassa vekâletlere namzet düşünülürken, o kadar çok hahişkar ve taliplerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerlerine tercihi suretile tesbit olunacak listeyi kabul ettirmekteki müşkülât, liste tertip etmekle meşgul olanları yeis ve endişeye düşürdü. Gerçi İstanbulun bazı gazeteleri bazı zevatın fotoğraflarını dercederek Heyeti Vekile Riyasetine intihabı muhtemel "muhterem simalar" ihtarile nazarı dikkati celbetmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler 28 Teşrinievvel günü erkenden, "İstanbulun yüzünü örten sabah sisinin ördüğü gaze henüz sıyrılırken; deniz semadan, sahillesden akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken"; Marmaranın sakın sinisini yararak ilerliyen Seyrisefainin vapurile Kalamış iskelesine çıkıyor.. Yolda, Rauf Beye tesadüf ediyor. Ondan sonra "büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış köşkünün, mükemmel bir surette mefruş ve müzeyyen salonuna" dahil oluyor ve köşk mukiminin, muhtelif meseleler hakkında aldığı mütaleasını, bilhassa "hakimiyeti milliyemizi her şeye ve her şeye (!) karşı sıyanet edelim..." nasihatini neşir ile efkârı tenvire hizmette tekâsül göstermiyor fakat, bu ihtar ve irşatlar Ankaraya müessir olamıyordu.

Hakimiyeti Milliyemizi her şeye ve her şeye karşı sıyanet edelim diyen zat

Efendiler, her şeye ve her şeye (!) karşı hakimiyeti milliyenin sıyaneti tavsiyesinde bulunan zat halifenin iltifatını "lûtfu ilâhî" telâkki eden zattır!

Bazı gazetelerin, Konyaya memur Fuat Paşanın, 28 de İstanbula muvasalatında, onun, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha diğer birçok zevat tarafından istikbal edildiğini ilân eden telgrafnameleri ve Rauf Beyle Kâzım Kara Bekir Paşanın resimlerini dercederek Mondros Mütarekesini, Karsın istilâsını hatırlatmak için yazdıkları yazıları dahi kâfi derecede nazarı dikkati celbe medar olamadı.

Firka İdare Heyeti de kat'i bir Heyeti Vekile listesi hazırlanmadı

28 Teşrinievvel günü geç vakıtta, hali içtimada bulunan Firka Heyeti İdare-si tarafından davet olundum. Firka Heyeti İdare Reisi Fethi Bey idi. Fethi Bey; Firka namına Heyeti İdarece bir namzet listesi tertip olunduğundan ve bu hususta Firka Reisi Umumîsi olduğum için benim de noktai nazarımın alınması muvafık görüldüğünden içtimalarına davet ettiklerini bildirdi. Tertip olunan listeye göz gezdirdim. Bence muvafık olduğunu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da rey ve muvafakatini almak lâzımgeldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Meselâ, Hariciye Vekâleti için ismi mevzuubahs edilen Yusuf Kemal Beyi davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna mümasil bazı vaziyetlerden anladım ki Firka Heyeti İdare-si dahi şayanı kabul ve kat'i bir namzet listesi tertip edememektedir. Heyeti İdare azasına, icap edenlerle daha ziyade müdavelei efkâr ederek kat'i bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankayaya gitmek üzere Meclis binasını terkederken koridorlarda bana intizar etmekte

saat birde başkanlığında toplanan Parti genel kuruluna bildirildikten sonra saat beşe doğru açılan Mecliste resmî olarak okunmuştur.

Bakanlar Kurulunun çekilmesi, gerçekleştiği dakikadan başlamak üzere, Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde, grup grup toplanarak yeni Bakanlar Kurulu listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum, Ekimin 28 inci günü geç vakte kadar sürdü. Hiçbir grup, bütün Meclisçe kabul olunabilecek ve ulus kamu oyunca iyi karşılanabilecek isimlerden oluşan bir aday listesi saptayamıyordu. Özellikle bakan adayları düşünülürken, o kadar çok hevesli ve isteklilerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birini öbürlerine yeğleyerek saptanacak listeyi kabul ettirmekteki güçlük, liste düzenlemekle uğraşanları umutsuzluğa ve kaygıya düşürdü. Bununla beraber İstanbulun kimi gazetele-ri kimi kişilerin resimlerini basarak Bakanlar Kurulu Başkanlığına seçileceği umulan "sayın kişi" ler diyerek dikkati çekmekten geri kalmadılar. Bir de kimi gayretli gazeteciler 28 Ekim günü erkenden, "İstanbulun yüzünü örten sabah sisinin ördüğü peçe yeni sıyrılırken, deniz gökten, kıyılarından yansıyan renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken"; Marmaranın dingin bağrını yararak ilerliyen Seyrisefainin* vapurile Kalamış iskelesine çıkıyor.. Yolda, Rauf Beye rastlıyor.. ondan sonra "büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış köşkünün, kusursuz döşenmiş ve süslenmiş salonuna" giriyor ve köşkte oturanın, çeşitli konularla ilgili düşüncesini alıyor, özellikle "ulusal egemenliği-mizi her şeye ve her şeye (!) karşı koruyalım..." öğüdünü yayımlayarak kamu oyunu aydınlatmaktan üşenmiyor ama, bu uyarı ve aydınlatmalar Ankaraya etkili olamıyordu.

Efendiler, her şeye ve her şeye (!) karşı ulusal egemenliğin korunmasını öneren kişi halifenin okşayıcı sözlerini "Allahın Kayrası" sayan kişidir.

Kimi gazetelerin, Konyada görevli Fuat Paşanın, 28 de İstanbula gelişinde, onun, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve başka birçok kişiler tarafından karşılandığını duyuran telgrafları ve Rauf Beyle Kâzım Kara Bekir Paşanın resimlerini basarak Mondros Ateşkesini, Karsın düşman eline geçişini anımsatmak için yazdıkları yazıları da yeterince dikkati çekmeye yaramadı.

28 Ekim günü geç vakıtta, toplantıda bulunan Parti Yönetim Kurulu tarafından çağırıldım. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey idi. Fethi Bey; Parti adına Yönetim Kurulu tarafından bir aday listesi düzenlendiğinden ve bu konuda Parti Genel Başkanı olduğum için benim de görüşümün öğrenilmesi uygun bulunduğu için toplantılarına çağırıldığımı bildirdi. Düzenlenen listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ama bu listede isimleri bulunanların da ne düşündüklerini öğrenmek ve onaylarını almak gerektiğini söyledim. Bu önerim uygun görüldü. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı için ismi geçen Yusuf Kemal Beyi çağırдық. Yusuf Kemal Bey, bu listeye giremeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer kimi durumlardan anladım ki Parti Yönetim Kurulu bile kabul edilebilecek kesin aday listesi düzenleyememektedir. Yönetim Kurul üyelerine, gerekenlerle daha çok görüşerek kesin bir liste saptamalarını önerdikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankayaya gitmek üzere Meclis binasından ayrılır-

* Devlet Deniz Yollarının o zamanki adı (B.Y.)

Bakanlar Kurulu aday listeleri ve Bakanlar Kurulu Başkanlığına seçileceği umulan kişiler

Ulusal Egemenliğimizi her şeye ve her şeye karşı koruyalım diyen kişi

Parti Yönetim Kurulu da kesin Bakanlar Kurulu listesi hazırlanamadı

olan, Kemalettin Sami ve Halit Paşalara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa, Ankaradan hareket ederken bunların Ankaraya muvasalat eylediklerini o günkü gazetede bir teşyi ve "bir istikbal" serlevhası altında okumuştum. Henüz kendilerile görüşmemiştim. Benimle mülâkat için geç vakte kadar orada intizarda bulduklarını anlayınca akşam yemeğine gelmelerini Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa vasıtasile tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşaya ve Fethi Beye de Çankaya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Meb'usu Fuat, Afyon Karahisar Meb'usu Ruşen Eşref Beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum.

Cumhuriyetin ilânı kararını nerede ve kimlere söyledim

Yemek esnasında; **yarın cumhuriyet ilân edeceğiz!** dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terkettik. O dakikadan itibaren, sureti hareket hakkında, kısa bir program tespit ve arkadaşları tavzif ettim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankarada bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankarada bulunmayan bazı zevat, salâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan, cumhuriyetin ilân edilmiş olmasını vesilei iğbirar ve iftirak addettiler.

İsmet Paşa ile Cumhuriyetin ilânı kanununa ait lâihayı hazırladık

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden beni terkettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankayada misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir kanun lâihası müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun şekli devleti tespit eden maddelerini şu suretle tadil etmiştim: Birinci maddenin nihayetine "Türkiye Devletinin şekli hükümeti cumhuriyettir" cümlesini ilâve ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda tadil ettim: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkişam ettiği şubatu idareyi icra vekilleri vasıtasile idare eder."

Bundan başka Teşkilâtı Esasiye Kanununun mevaddı esasîyesinin sekiz ve dokuzuncu maddeleri de tadil ve tavih olunarak şu maddeler yazıldı:

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei riyaset, yeni reiscumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir."

"Madde: - Türkiye reiscumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum görüldükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder."

"Madde: - Başvekil, reiscumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi reiscumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse, keyfiyeti tasvip Meclisin içtimasına talik olunur."

Bu maddelere, encümen ve Mecliste, din ve lisana ait malûmunuz olan bir madde de ilâve edilmiştir.

ken koridorlarda beni beklemekte olan, Kemalettin Sami ve Halit Paşalara rastladım. Ali Fuat Paşa, Ankaradan ayrılırken bunların Ankaraya geldiklerini o günkü gazetede "bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Daha kendilerile görüşmemiştim. Benimle görüşmek için geç saatlere kadar orada beklediklerini anlayınca akşam yemeğine gelmelerini Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa aracılığıyla bildirdim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşaya ve Fethi Beye de Çankaya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Meb'usu Fuat, Afyon Meb'usu Ruşen Eşref Beylere rastladım. Onları da yemeğe alıkoydum.

Yemek sırasında; **"Yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz!"** dedim. Orada bulunan arkadaşlar, hemen bu düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakika, yapılacak işler için, kısa bir program saptayıp arkadaşları görevlendirdim.

Saptadığım programın ve verdiğim direktifin uygulanışını göreceksiniz.

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankarada bulunan bütün arkadaşlarımı çağırma ve onlarla görüşüp tartışmaya hiç gerek görmedim. Çünkü, onların elbette benimle bu konuda eşdüşüncede olduklarına kuşku yoktu. Oysa o sırada Ankarada bulunmayan kimi kişiler, yetkileri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve düşünce ve onayları alınmadan, cumhuriyetin ilân edilmiş olmasını gücenme ve kırılma nedeni saydılar.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden benden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa, Çankayada konuk idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir kanun tasarısı taslağı hazırladık. Bu taslakta 20 Ocak 1921 tarihli Anayasanın devletin biçimini saptayan maddelerini şöylece değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna "Türkiye Devletinin yönetim biçimi cumhuriyettir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, hükümetin içerdiği yönetim kollarını Bakanlar aracılığı ile yönetir."

Bundan başka Anayasanın temel maddelerinden olan sekiz ve dokuzuncu maddeleri de değiştirilip açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde: - Türkiye cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar sürer. Eski başkan yeniden seçilebilir."

"Madde: - Türkiye cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu kimliği ile gerekli gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder."

"Madde: - Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Öbür bakanlar başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra hepsini cumhurbaşkanı Meclisin onayına sunar. Meclis toplantıda değilse, onaylama işi Meclisin toplanmasına ertelenir."

Bu maddelere, komisyonda ve Mecliste, din ve dille ilgili bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

Cumhuriyetin ilânı kararını nerede ve kimlere söyledim

İsmet Paşa ile Cumhuriyetin ilânı kanunuyla ilgili yasa tasarısı hazırladık

*Muhterem Efendiler, şimdi, arzu buyurursanız heyeti aliyenize 29 Teşrini-
evvel 1339 Pazartesi günü Ankarada cereyan etmiş olan hâdiseyi, hulâsaten tas-
vire çalışacağım.*

*Pazartesi günü, öğleden evvel saat onda, Halk Fırkası Grubu, Grup Heye-
ti İdare Reisi Fethi Beyin riyasetinde içtima etti. Heyeti Vekile intihabı müzake-
resine başlandı.*

*Reis - Heyeti idare, ihzarı mahiyette, heyeti umumîyeye arzedilmek üzere
bir Heyeti Vekile listesi tertip etti. Heyeti idare, kat'î bir şey tespit etmiş değildir.
Hüküm, heyeti muhteremenizindir. Kabul ederseniz okunsun; sözlerle heyeti
umumîyeye, riyasetinde Fuat Paşa bulunan bir liste arzeder. Okunan bu liste-
de İktisat Vekâletine namzet gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak; Heyeti
Vekilenin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin intihap edilmemesini teklif
eylemiş. Bilhassa "bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvet-
li değildir. Bizden refah ve ıslahat istiyen millet vardır. Her halde yeniler eski-
lerden kuvvetli olmalıdır. İntihapta acele etmiyelim. Hassaten Heyeti Vekile
Reisi intihabı için düşünelim." mütaleasında bulunmuş..*

*Saip Bey (Kozan) - Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyeti Vekile Riyasetine
İsmet Paşa intihap olunmalıdır, demiş.*

*Ekrem Bey (Lâzistan) - Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek
mi? Bu husustaki fikirlerini Reis Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyur-
sunlar. Tenevvür edelim. Mütaleasını dermeyan eylemiş. (Ben, Mecliste henüz
hazır bulunmuyordum).*

*Zülfü Bey (Diyarbakır) - Vazife, Fırka Divanınındır. Bu hak, grup heyeti
idaresinin değildir. Divan içtima etsin!.. talebinde bulunmuş...*

*Mehmet Efendi (Bolu) - İntihap olunacak Heyeti Vekile ancak bir ay de-
vam edebilir. İntihapların böyle sık sık tekrürü, memleket ve milleti fena ve
müşkül bir hale sevkeder. Heyeti Vekile sebebi istifasını vuzuhla anlatmazsa
herhangi bir Heyeti Vekile intihabına iştirak etmem. Sebebi anlıyalım. Sonra
intihap edelim.*

*Faik Bey (Tekirdağ) - Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli de-
ğildir. Divan içtima edip bu meseleyi halletsin.*

*Vasıf Bey (Saruhan) - (İsmet Paşanın hizmetlerinden bahsettikten sonra)
memleketi, milleti ne için terk ediyor. Liderlerimiz bizi tenvir etmemiştir. Muhterem
Reisimiz (beni kastetmiş olacak) bizi niçin tenvir etmiyor, demiş ve uzun
beyanatta bulunmuş.*

*Necati Bey (İzmit) - Memleketin istinat ettiği zevatın bizi bırakıp ayrılma-
larını kabul edemeyiz. Reisi Muhterememiz, tenvir ve ikaz etsin. Dahilen ve ha-
ricen kuvvetli bir Heyeti Vekileye ihtiyacı kat'imiz vardır.*

*Reis Fethi Bey - Heyeti İdarenin yaptığı bu liste, ne Paşanın ve ne de He-
yeti İdarenindir. İzahında bulunmaya lüzum görmüş.*

*Doktor Fikret Bey (Ertuğrul) - Vasıf ve Necati Beylerin fikirlerine iştirak
ederim. Memleket sütlüman değildir. Lâalettayin yapılacak bir intihaba terket-
mek olmaz. Kuvvetli zevattan mürekkep bir heyet intihap etmelidir.*

*Recep Bey (Kütahya) - Rûfeka sözlerini itmam etsinler, sonra Gazi Paşa
Hazretleri söylesinler. (Henüz içtimada değildim).*

Muhterem Efendiler, şimdi, isterseniz sizlere 29 Ekim 1923 Pazartesi gü-
nü Ankarada geçen olayı kısaca anlatmaya çalışacağım.

Pazartesi günü, öğleden evvel saat onda, Halk Partisi Grubu, Grup Yö-
netim Kurulu Başkanı Fethi Beyin başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu
seçimi görüşmelerine başlandı.

Başkan - Yönetim Kurulu, hazırlık niteliğinde, genel kurula sunulmak
üzere bir Bakanlar Kurulu listesi saptadı. Yönetim Kurulu, kesin bir şey sap-
tamış değildir. Karar, sayın topluluğunuzundur. Kabul ederseniz okunsun; di-
yerek genel kurula, başkanlığında Fuat Paşa bulunan bir liste sunar. Okunan
bu listede Ekonomi Bakanlığına aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak;
Bakanlar Kurulunun öneminden söz etmiş ve kendisinin seçilmemesini öner-
miş. Özellikle "bu listede isimleri görülenler çekilenlerden daha güçlü de-
ğildir. Bizden refah ve yenilik istiyen millet vardır. Her halde yeniler eskilerden
güçlü olmalıdır. Seçimde acele etmiyelim. Özellikle Bakanlar Kurulu Başka-
nı seçimi için düşünelim." demiş..

Saip Bey (Kozan) - Meclis Başkanlığına Fethi Bey, Bakanlar Kurul Baş-
kanlığına İsmet Paşa seçilmelidir, demiş.

Ekrem Bey (Rize) - Yeni kurul, eski kurulun boşluğunu doldurabilecek
mi? Bu konudaki düşüncelerini Reis Paşa Hazretleri, uygun görülürse, bildir-
sinler. Aydınlanalım. Demiş. (Ben, o sırada daha Meclise gelmemiştim.)

Zülfü Bey (Diyarbakır) - Vazife, Parti Başkanlık Divanınındır. Bu hak,
grup yönetim kurulunun değildir. Divan toplansın.. dileğinde bulunmuş.

Mehmet Efendi (Bolu) - Seçilecek Bakanlar Kurulu ancak bir ay görev-
de kalabilir. Seçimlerin böyle sık sık yinelenmesi, memleket ve milleti kötü ve
güç bir duruma sokar. Bakanlar Kurulu çekilme nedenini açıkça anlatmazsa
herhangi bir Bakanlar Kurulu seçimine katılmam. Nedeni anlıyalım. Sonra se-
çelim.

Faik Bey (Tekirdağ) - Listede gösterilen isimler evvelkilerden güçlü de-
ğildir. Başkanlık Divanı toplanıp bu sorunu çözümlensin.

Vasıf Bey (Manisa) - (İsmet Paşanın hizmetlerinden söz ettikten sonra)
memleketi, milleti ne için bırakıyor. Liderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Sayın
Başkanımız (beni söylemek istemiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor, demiş ve
uzun bir konuşma yapmış.

Necati Bey (İzmir) - Memleketin dayandığı kimselerin bizi bırakıp ayrıl-
malarını kabul edemeyiz. Sayın Başkanımız, aydınlatsın ve uyarın. İçeriye ve
dışarıya karşı güçlü Bakanlar Kuruluna kesin gereksinimimiz vardır.

Başkan Fethi Bey - Yönetim Kurulunun yaptığı bu liste, ne Paşanın ve
ne de Yönetim Kurulununundur, diye açıklama yapmayı gerekli görmüş.

Doktor Fikret Bey (Bilecik) - Vasıf ve Necati Beylerin düşüncelerine ka-
tılıyorum. Memleket sütlüman değildir. İşi gelişigüzel yapılacak bir seçime bırak-
mak olmaz. Güçlü kişiler içeren bir kurul seçilmelidir.

Recep Bey (Kütahya) - Arkadaşlar sözlerini tamamlasınlar, sonra Gazi
Paşa Hazretleri söylesinler. (Daha toplantıda değildim).

İlyas Sami Bey (Muş) - Reisi Muhteremimiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar. Buhranın, tevellüt ettiği gün halli daha faydalıdır. Talik, teceddüdünü mucip olur. Bir Heyeti Vekile Reisi intihap edelim. Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükûmet vücuda gelsin.

Abdurrahman Şeref Bey (merhum İstanbul Meb'usu) - Bazı arkadaşlar telâş ediyorlar. Bu her memlekette vaki olan bir şeydir. Cümlemizin maksadı, saadeti vatandır. Biz makina kurup tıkr tıkr işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükûmet nasıl bulmalı, marazı ne suretle keşfetmeli? Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzu nazarı dikkate alalım. Hükûmetin vazifesini tayin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşamız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Eşhastan bahsetmiyelim. Makasıdı âliyyede müşterekiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) - Behemehal bir intihap karşısındayız. Sabık Heyeti Vekile intihap olunsa bile tekrar kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Meclisi Ali feshetmelidir.

Recep Bey (Kütahya) - Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi noksanî faaliyet, üçüncüsü revabıtı maneviyemizde hâsil olan rahnedir. Şekillerde noksan olursa hüsnü netice vermez. Eldeki listedeki kıymettar arkadaşlar hangi zamanda hangi şerait altında çalışacaklardır, malûm değil. Kuvvetli bir zatın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükûmet teşkil etmesi lâzımdır.

Recep Bey bilhassa bu son fikir üzerinde uzun beyanat ve mütaleatta bulunmuş..

Talât Bey (Ardahan) - Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisinin vazifesi nedir? Vazife ve Mes'uliyet Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi tenvir buyursunlar, demiş.

Reis, bundan sonra müzakerenin kifayetini reye koymuş. Müzakere kâfi görüldükten sonra birtakım takrirler okunmuş. Bu takrirlerden Kemalettin Sami Paşanın takriri kabul olunmuş. Bu takrir muhteviyatına göre, ben, reisi umumî sıfatile meselenin halline heyeti umumîye tarafından tevkil ve memur ediliyorum.

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankayada ikametgâhımda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşanın takririnin kabul edilmesi üzerine, içtima davet edildim. İçtima salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa mütalea ve teklifi dermeyan ettim.

"Efendiler! dedim, Heyeti Vekile intihabında teşettütü efkâr hâsil olduğu anlaşılmuştur. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım sureti halli arz ederim."

Reis Fethi Bey, teklifi reye koydu. Kabul olundu.

Efendiler, bu bir saat zarfında icab eden zevatı Meclisteki odama davet ederek onlara 28/29 Teşrinievvel gecesi hazırladığım teklifi kanunî müsveddesini gösterdim ve müdavelei efkâr ettim.

İlyas Sami Bey (Muş) – Sayın Başkanımız Gazi Paşa Hazretleri düşüncelerini bildirsinler. Bunalımın, doğduğu gün çözümlenmesi daha yararlıdır. Erteleme, buhranı şiddetlendirir. Bir Bakanlar Kurulu Başkanı seçelim. Yirmi dört saat süre verelim. Arkadaşlarını bulsun, güçlü bir hükûmet oluşturun.

Abdurrahman Şeref Bey (merhum İstanbul Meb'usu) – Kimi arkadaşlar kaygıya kapılıyorlar. Bu her memlekette olagelen bir şeydir. Hepimizin amacı, yurdun mutluluğudur. Bir makina kurup tıkr tıkr işletemiyoruz. Bu da doğru. Güçlü bir hükûmeti nasıl bulmalı, derdi nasıl anlamalı? Anayasamızı göz önünde tutalım. Hükûmetin görevini belli edelim. Mecliste görüşler belirsin. Ondan sonra Başkan Paşamız da görüşlerini söylesinler. Bir sonuç çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Kişilerden sözetmiyelim. Yüksek amaçta birliğiz. Başkan Paşa Hazretleri düşündüklerini söylesinler.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) – Ne olursa olsun bir seçim karşısındayız. Es-ki Bakanlar Kurulu seçilse bile yine kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Yüksek Meclis bozmalıdır.

Recep Bey (Kütahya) – Üç ana noktadan sözedeceğim. Birincisi biçim, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü duygusal bağlarımızda beliren kopukluklardır. Biçimlerde eksiklik olursa iyi sonuç vermez. Eldeki listedeki değerli arkadaşlar hangi zamanda hangi koşullar altında çalışacaklardır, bilinmiyor. Güçlü birinin kendi arkadaşlarını bularak güçlü bir hükûmet kurması gerekir.

Recep Bey özellikle bu son düşünce üzerinde uzun uzun konuşmuş..

Talât Bey (Artvin) – Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel açıkladılar. Bakanlar Kurulu Başkanının görevi nedir? Görev ve Sorumluluk Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatsınlar, demiş.

Başkan, bundan sonra görüşmenin yeterliliğini oya koymuş. Görüşme yeterli görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş. Bu önergeler arasından Sami Paşanın önergesi kabul olunmuş. Bu önergeye göre, ben, genel başkan olarak sorunun çözümlenmesine genel kurul tarafından vekil yapıyor ve görevlendiriliyorum.

Görüşmeler yapılırken Çankayada konutumda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşanın önergesi kabul edilince toplantıya çağırıldım. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa görüş ve öneriyi yaptım.

"Efendiler dedim, Bakanlar Kurulu seçiminde görüş ayrılığına düşüldüğü anlaşılmuştur. Bana bir saat kadar izin verin. Bulacağım çözüm yolunu bilginize sunarım."

Reis Fathi Bey, öneriyi oya koydu. Kabul olundu.

Efendiler, bu bir saat içinde gerekenleri Meclisteki odama çağırarak onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım kanun tasarısı taslağını gösterdim ve kendileriyle görüştüm.

Ben, Reisi Umumi sıfatile meselenin halline memur edildim

Ben, Genel Başkan olarak sorunun çözümlenmesiyle görevlendirildim

Zevalden sonra saat bir buçukta Fırka heyeti umumîyesi tekrar Fethi Beyin riyasetinde içtima etti. İlk söz bende idi Kürsüye çıktım ve şu beyanatta bulundum: "Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün rüfekaca taayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza tevfikân bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın herbiri vekiller ve Heyeti Vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkülâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki bu usul bazan birçok teşevvüslere bâdi oluyor. Heyeti celileniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arzettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tesbit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazharı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını tavzih lâzımdır. Teklif şudur" dedikten sonra malûm müsveddeyi okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüyü terkettim.

Teklifimin mahiyeti anlaşıldıktan sonra münakaşat başladı.

Sabit Bey (Erzincan) - Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili teklifi ile bugünkü buhranı halletmek kabil değildir. Biz, şimdi, bir Heyeti Vekile Reisi intihap edelim. Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadilini sonra düşünüürüz, dedi.

Hazım Bey (Niğde) - Şu mütaleatı dermeyeran etti: Teşkilâtı Esasiye Kanununu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salâhiyetimiz varsa bu, Fırkada olmaz. Fırkada müzakere edildikten sonra alenî celsede kimse söz söyleyemiyor. Milletın hayatına müteallik kavaninin burada kat'î surette halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar alenî celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim.

Yunus Nadi Bey, şu yolda Hazım Beye cevap verdi: Hangi memleket ilk defa kununu esasî yaparsa onun için meclisi müessisan yapmışlardır. Bizde ise bu gibi mevatta ayrıca meclisi müessisan teessüs edeceği tasrih edilmemiştir. Bizde hervakut bu gibi tadilât olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salâhiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi, biz, kabine buhranının hallini, Reis Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün rüfeka ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi, bunu, tesbit lâzımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu, tavzih ve daha muayyen şekilde tesbit edeceğiz.

Vehbi Bey (Karesi) - Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilâtı Esasiye Kanunundan haberdar değiliz. Gazetelerde filhakika gördük. Bu, kâfi mi? Binaenaleyh biz, evveleminde, bunu bir kül olarak görüşmek üzere atıye bırakıp buhranı halledelim.

Halil Bey - Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadiline ve yeniden yapılmasına salâhiyetimiz vardır. Fakat, bu tadilât, hakikaten vatan ve milletimizin saadeti halini kâfil midir; bunu, söylemek lâzımdır. Bunu, erbabi hukuktan, hukuku ulemasından olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun, derhal, halledilmesine taraftar değilim.

Azadan biri - Teşkilâtı Esasiye Kanunu öyle ceffelkalem tadil edilemez.

Öğleden sonra saat bir buçukta Parti Genel Kurulu yeniden Fethi Beyin başkanlığında toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şunları söyledim: "Sayın arkadaşlar, çözümlenmesinde güçlüğe uğradığınız sorunun nedeninin ve etmeninin, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğu kanısındayım. Eksiklik, sakınca, uygulamakta olduğumuz yöntem ve biçimdedir. Gerçekten, yürürlükteki Anayasamız uyarınca bir Bakanlar Kurulu kurmaya giriştiğimiz zaman bütün arkadaşlardan herbiri bakanlar ve Bakanlar Kurulunu seçmek zorunda bulunuyor. Hepinizin birden Bakanlar Kurulu seçmek zorunda olmanızda görülen güçlüğün giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de, böyle güçlüklere rastlanıyordu. Görülüyor ki bu yöntem kimi zaman birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüksek topluluğunuz bu güçlüğün giderilmesiyle beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten esinlenerek düşündüğüm biçimi saptadım. Onu önereceğim. Önerim kabul edilirse güçlü ve dayanışık bir hükümet kurulabilecektir. Devletimizin biçimini ve niteliğini saptayan ve hepimiz için amaç olan Anayasamızın kimi yerlerini açıklamak gerekir. Önerim şudur" dedikten sonra bildiğiniz taslağı okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüden ayrıldım.

Önerimin niteliği anlaşılmca tartışmalar başladı.

Sabit Bey (Erzincan) - Kabine yönteminden yanayım. Ancak Anayasamızın değiştirilmesini önermekle bugünkü bunalım giderilemez. Biz, şimdi, bir Bakanlar Kurulu başkanı seçelim. Anayasamızın değiştirilmesini sonra düşünürüz, dedi.

Hazım Bey (Niğde) - Şöyle konuştu: Anayasayı biz yapabilir miyiz? Samırsam yapamayız. Yetkimiz varsa bu, Partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Milletın varlığı ile ilgili kanunlara burada kesin biçim verilmesinden yana değilim. Bu gibi kanunlar açık oturumda ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden önce kabine bunalımını giderelim.

Yusuf Nadi Bey, Hazım Beye şu yolda karşılık verdi: Hangi memleket ilk kez anayasa yaparsa bu iş için kurucu meclis yapmışlardır. Bizde ise bu gibi işlerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her zaman bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu yolda yürümüştür. Buna yetkimiz vardır. Duraksamayalım. Şimdi, biz, kabine bunalımının giderilmesini, Başkan Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu öneriyi getirdi. Bu öneride gösterilen yöntemi, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi, bunu, saptamak gerekir. Önerilen biçim eskiden beri vardır. Bunu, açıklayıp daha belirli olarak saptayacağız.

Vehbi Bey (Balıkesir) - Bizim, şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Anayasadan bir bilgimiz yoktur. Gerçekten gazetelerde gördük. Bu, yeter mi? Onun için biz, herşeyden önce, bunu bir bütün olarak görüşmek üzere ileriye bırakıp bunalımı giderelim.

Halil Bey - Anayasayı değiştirmeye ve yeniden yapılmasına yetkimiz vardır. Ama, bu değişiklikler, gerçekten vatan ve milletimizin mutluluğunu sağlar mı, bunu, söylemek gerekir. Bunu, hukukçu, hukuk bilgini olan arkadaşlarımız gelsinler, açıklasınlar. Açıklama yapılmadıkça, bunun, hemen, çözüme bağlanmasından yana değilim.

Üyeden biri - Anayasa öyle gelişigüzel değiştirilemez.

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) - Dört sene evvel ayrı ayrı intihapların mazarratını söylemiştim, bugün de, aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşanın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir kanunun, daha vazih bir surette ifadesidir. Binaenaleyh bunun hilâfına olarak, söz söyleyecekler gelsin, fikirlerini söylesinler. Fakat, zamanımızın uzunuzadiya intizara tahammülü yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) - Kanunların en iyisi hadisat ve ihtiyaçtan doğandır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikmalî lâzımdır. Tavzih-i icap eder. Teklifin derhal müzakeresine geçelim.

Adliye Vekili Seyit Bey merhum - Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanununun, tavzih ve tespitidir. Kanunları ihtiyaç yapar. Nazariyat yapmaz. Zaman, hadisat, her şeye hâkimdir. Kanunu tekâmül, değişmez bir düsturu kat'îdir. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli, daha sarîh ve vazih olarak ifade edersek millet ve memleketimizin menfaatine elbet daha muvafık hareket etmiş oluruz.

Merhum Seyit Beyin mütalesasına Abidin Bey (Saruhan) şu cevabı verdi: Evvelâ hükümet buhranını halledelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) nin mütalesası şu idi: Biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile salâhiyetimiz yok demek, gayrimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile salâhiyeti derkârdır. Hükümetimizin şekli, behemehal cumhuriyet olacaktır...

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda beyanatta bulundu:

Fırka Reisinin teklifini, kabule, ihtiyaç, kat'îdir. Cihan, bizim, bir şekli hükümet görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakeratımızı bir neticeye raptedip ifade etmemek, zâf ve teşettütü idameden başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları, bu hususta, beni, ikaz ettiler. Devletin reisi, yoktur dediler. Şekli hazırlımadaki reis, Meclis Reisidir. Demek ki, siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki, biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hakimiyetine, mukadderatına, bilfiil vazıyettir. O halde, bunun, ifade-i hukukiyesini söylemekten neden çekiniyoruz? Reiscumhur olmadan, başvekil intihabı teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını, kanunî ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin, kanuniyet kespetmesi lâzımdır. Zâfi umumînin, idamesinde mana yoktur. Fırkanın, bütün millete karşı, deruhde ettiği mes'uliyetin, icabatına, tevfiği hareket zarurîdir.

İsmet Paşadan, sonra Abdurrahman Şeref Bey merhumun beyanatı meyanında şu sözler vardı:

"Eşkâli hükümetin tadadına lüzum yok. Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çoğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabulü lüzumuna dair uzun malûmat ve mütaaleatta bulundu ve derhal onun, merasimi kanuniyesinin itmamını teklif ederim, dedi.

Abdullah Azmi Efendinin "meselenin ehemmiyeti derkârdır. Müzakere devam etsin." diye yükselen itirazına rağmen müzakerenin kifayeti kabul olundu. Ondan sonra teklifimin heyeti umumîyesi ve mütaekiben maddeleri birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) – Dört sene önce ayrı ayrı seçimlerin sâkincalarını söylemiştim. Bugün de, gene o durum baş gösterdi. Gazi Paşanın önerisine gelince, bu, yeni değildir. Dört sene önce yapılan bir kanuna, daha açık bir biçim verilmesidir. Durum bu olduğuna göre buna karşı, söz söyleyecekler gelsin, düşündüklerini söylesinler, ama, uzun uzadıya düşünmeye vaktimiz yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) – Kanunların en iyisi olaylardan ve gereksinimlerden doğandır. Gereksinim ise ortadadır. Anayasanın tamamlanması gerekmektedir. Açıklanmalıdır. Hemen önerinin görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı rahmetli Seyit Bey – Önerilen biçim, yeni bir şey değildir. Yürürlükteki Anayasanın, açıklanıp belirtilmesidir. Kanunları gereksinim yapar. Kuramlar yapmaz. Zaman, olaylar, her şeye etkendir. Gelişim kanunu, değişmez kesin bir kuraldır. Önerilen biçimde bir yenilik yoktur. Yürürlükteki biçimi, daha açık ve kolay anlaşılır olarak belirtirsek millet ve memleketimizin yararına elbet daha uygun bir iş yapmış oluruz.

Rahmetli Seyit Beyin sözlerine Abidin Bey (Manisa) şu karşılığı verdi: Önce hükümet bunalımını giderelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) nin düşüncesi şu idi: Biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Anayasayı değiştirmek yetkimiz yok demek, gayrimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin, apaçık Anayasayı değiştirme yetkisi vardır. Ne olursa olsun Hükümetimizin biçimi, cumhuriyet olacaktır...

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda konuştu:

Parti Başkanının önerisini, kabule, kesin gereksinim var. Dünya, bizim, bir hükümet biçimi üzerinde görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşmelerimizi bir sonuca bağlayıp bunu belirtmemek, güçsüzlüğü ve düzensizliği sürdürmekten başka bir şey değildir. Daha önce olmuş bir olay anlatayım. Avrupa diplomatları, bu konuda, beni, uyardılar. Devletin başkanı, yoktur dediler. Şimdiki başkan, Meclis Başkanıdır. Demek ki, siz, bir başka başkan bekliyorsunuz. Avrupa işte böyle düşünüyor. Oysa, biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, ege-menliğine, kaderine, kendisi el koymuştur. Öyleyse, bunu, hukuk diliyle söylemekten neden çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan seçilmesi önerisi, kanunsuz olur. Bunda kuşkuya yer yoktur. Başbakanı kanuna uygun olarak seçebilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin, önerisinin, kanunlaşması gerektir. Yaygın güçsüzlüğü sürdürmek anlamsızdır. Partinin, bütün millete karşı, yüklendiği sorumluluğun, gereğine uygun davranmak zorunludur.

İsmet Paşadan sonra Abdurrahman Şeref Bey merhumun söyledikleri arasında şu sözler vardı:

"Hükümet biçimlerini birer birer saymak gereksizdir. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çoğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, önerinin kabul edilmesi gerektiği ile ilgili olarak uzun uzun konuştu ve bilgiler verdi ve önerinin hemen yasalaşması için, gerekli işlemlerin hemen tamamlanmasını öneririm, dedi.

Abdullah Azmi Efendinin "İşin önemi açıkça bellidir. Görüşmeler sürsün." diye bağırmasına karşın görüşmelerin yeterliliği kabul edildi. Ondan sonra önerimin tümü ve sonra da maddeleri birer birer okunarak görüşülüp kabul edildi.

Teklifim Fırkaca ve derakap Meclisçe müzakere ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul olundu

Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti-ne, Türkiye Büyük Millet Meclisi müttefikan beni seçti

Efendiler, Fırka içtimaina hitam verildi ve derakap Meclis içtimai küşat edildi. Saat öğleden sonra altı idi. Teklifi kanunî, Kanunu Esasî Encümeni tarafından usulen tetkik edilerek, mazbatası hazırlanırken, Meclis, sair bazı me-sail ile iştilig etti. Nihayet, makamı riyasette bulunan Reis Vekili İsmet Bey, Meclise, şu malûmatı verdi: Kanunu Esasî Encümeni, Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadilâtına dair lâyihanın müstacelen ve derhal müzakeresini teklif ediyor. (Kabul sesleri) üzerine, mazbata okundu. Teklif veçhile müzakere edildi. Nihayet, kanun, birçok hatiplerin "Yaşasın Cumhuriyet!" sadalarile alkışlanan hitabelerile kabul edildi.

Ondan sonra, reisicumhur intihabı için Meclisin reyine müracaat olundu. Toplanan âranın neticesini, makamı riyasette bulunan, İsmet Bey, heyeti umu-mîyeye şu suretle tebliğ eyledi:

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat arasına, yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve cumhuriyet riyasetine yüz elli sekiz aza müttefikan Ankara Meb'usu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini intihap eylemişlerdir."

Efendiler, bunu müteakıp, Meclise vukubulmuş olan maruzatım zabıt ce-riderinde mütalea olunmuştur. Ancak tarihî bir hatıranın ihyası için, müsaade ederseniz, o beyanatımı burada da aynen tekrar edeyim:

"Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümül hadisatı fevkalâde karşı-sında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibahı hakikîsine bir vesikai kıy-mettar olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı maddelerini tavzih için encü-meni mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabu-lü münasebetile Türkiye Devletinin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzımgelen mahiyeti, beynelmilel maruf unvanile yadedildi. Bunun icabı tabîisi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisin riyasetinde bulundur-duğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi reisicumhur unvanile yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdi-ye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bun-dan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

"Efendiler, asırlardanberi şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

"Son senelerde milletimizin filen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında suizanda bulunanların nekadaf gafil ve nekadaf tetkikten uzak zava-hirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetinin yeni ismile, cihanı medeniyete daha çok sühuletle izha-ra muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu asarile ispat edecektir.

"Arkadaşlar, bu müessesesi âliye-yi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere te-celliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kes-biliyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arzetmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyeti aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve muzaheretinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allahın inayetile

Efendiler, Parti toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıl-dı. Saat öğleden sonra altı idi. Kanun tasarısı, Anayasa Komüsyonunca yön-tem gereği incelenerek, rapor hazırlanırken, Meclis, başka işlerle uğraştı. Sonunda, başkanlık kürsüsünde bulunan Başkan Vekili İsmet Bey, Meclise, şu bilgiyi verdi: "Anayasa Komüsyonu, Anayasanın değiştirilmesiyle ilgili tasarının ivedilikle ve hemen görüşülmesini öneriyor." (Kabul sesleri) üze-rine, rapor okundu. Önerildiği gibi görüşüldü. Sonunda, kanun, birçok ko-nuşmacıların "Yaşasın Cumhuriyet" diye alkışlanan konuşmalarıyla kabul edildi.

Ondan sonra, Cumhurbaşkanı seçimi için Meclisin oyuna baş vuruldu. Toplanan oyların sonucunu, başkanlık kürsüsünde bulunan, İsmet Bey, genel kurula şöyle bildirdi:

"Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı için yapılan seçim oylamasına yüz elli sekiz kişi katılmış ve cumhuriyet başkanlığına yüz elli sekiz üye oybirliğiyle Ankara Meb'usu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmiştir."

Efendiler, bundan hemen sonra, Meclise yapmış olduğum sunularımı tu-tanak dergilerinde okumuşsunuzdur. Ancak tarihsel bir anıyı canlandırmak için, izin verirseniz, o konuşmamı burada da olduğu gibi yineleyim:

"Muhterem Arkadaşlar, önemli ve dünya çapında olağan üstü olaylar karşısında saygıdeğer milletimizin gerçek uyanıklığı ve tetikliğinin değerli bir belgesi olan Anayasamızın kimi maddelerini açıklamak için özel komüsyonca yüksek kurulunuza önerilen kanun tasarısının kabul edilmesi dolayısıyla Tür-kiye Devletinin; öteden beri dünyaca bilinen, bilinmesi gereken niteliği, ulus-lararası belli adıyla adlandırıldı. Bunun doğal gereği olmak üzere; bugüne ka-dar doğrudan doğruya Meclis başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza yaptırdığınız görevi cumhurbaşkanı sanıyla yine o arkadaşınıza, bana bu arka-daşınıza veriyorsunuz. Bundan dolayı, şimdiye kadar bana gösterdiğiniz sevgi ve yakınlık ve güveni bir kez daha göstermekle yüksek değerbilirliğinizi kanıt-lamış oluyorsunuz. Bundan dolayı yüksek kurulunuza gönülümün bütün içten-liğiyle teşekkürlerimi sunarım.

"Efendiler, yüzyıllardan beri doğuda kıyım ve haksızlık görmüş olan mil-letimiz; Türk milleti, gerçekte yaradılıştan sahip olduğu niteliklerden yoksun sayılıyordu.

"Son senelerde milletimizin edimli olarak gösterdiği beceri, yetenek, yatkınlık ve anlayış kendisi için kötü sanılarda bulunanların ne denli aymaz ve ne denli irdelemeden uzak görünüşe tapan insanlar olduğunu pek güzel kanıtladı. Milletimiz kendisinde bulunan nitelik ve değerini hükûmetinin ye-ni adıyla, uygarlık dünyasına çok daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünyadaki yerine yaraşır olduğunu yapacaklarıyla kanıtlaya-caktır.

"Arkadaşlar, bu yüce meclisi meydana getiren Türk milletinin son dört se-ne içinde kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç katı olmak üzere sonuçlarını verecektir. Ben gördüğüm bu güvene ve inana yaraşır olabilmem için pek önem-li bulduğum bir noktadaki gereksinimimi size bildirmek zorundayım. O gereksi-nim, yüce kurulunuzun bana olan sevgisini ve güvenini ve yardımını sürdürme-

Önerim Partice ve hemen ar-kasından Mecliste görüşülüp ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul edil-di

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığına, Tür-kiye Büyük Millet Mec-lisi oy bir-liğiyle beni seçti

şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezai fi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim.

"Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmiyerek çalışacağım. Milletın teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Efendiler, Meclisçe cumhuriyet kararı 29/30 Teşrinievvel 1339 gecesi saat 8:30 da verildi. On beş dakika sonra yani 8:45 te reisicumhur intihap olundu. Keyfiyet aynı gece bütün memlekete tebliğ ve her tarafta geceyarısından sonra, yüz bir pare top endaht edilerek ilân olundu.

İlk kabinenin, İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve Meclis Riyasetine Fethi Beyin intihap olunduğu malûmdur.

*
* *

Efendiler, cumhuriyetin ilânı, bütün milletçe mucibi sürur oldu. Her tarafta parlak tezahürat ile ilânı şadımanî edildi. Yalnız, İstanbulda, iki, üç gazete ve yalnız İstanbulda toplanan bazı zevat, milletin umumî ve samimî olan süruruna iştirakte tereddüt etti; endişeye düştü, cumhuriyet ilânına delâlet edenleri tenkide başladı.

İşaret ettiğim gazetelerin ve zevatın cumhuriyet ilânını nasıl karşıladıklarını hatırlamak için, o günlerdeki neşriyatı sadece gözden geçirmek kâfidir.

Meselâ "Yaşasın Cumhuriyet" serlevhası altındaki yazılar bile cumhuriyetin tarzı ilân ve tesbitinin garip olduğunu, bunda "sıkboğaza getirilmiş gibi bir hal" bulunduğunu ilân ediyordu. Bu yazıların sahibi şu mütaalealarda bulunuyordu: "...Şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken diğer taraftan birdenbire, birkaç saat içinde, Kanunu Esasî tadilâtı yapılvirmesi en munis tabir ile gayritabiî bir harekettir."

Bizim tarzı hareketimiz "medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, tettebbu etmiş, devlet idaresine ehil olmuş dimağlardan çıkacak muhakeme eseri" değilmiş..

Cumhuriyetin ilânını Meclisin alkışlarla kabul etmesi, milletın toplarla tes'it eylemesi tenkit olunuyor. Deniyordu ki: "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehrayin ile yaşamaz.." Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet meclisinde bir afsun yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

Ben, cumhuriyetçiyim diyenlerin, cumhuriyetin ilânı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek şekli idare mefkûresinin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına kani olduğunu iddia edenlerin cumhuriyet kelimesine "bir put gibi tapmam" demesindeki mana ve maksat ne idi?

Meclis hali içtimada bulunmadığı zaman, onun itimadını haiz bir kabinenin iskat olunacağı gibi mevhum bir fikri, efkârı umumiyede canlandırıp böyle bir hak "padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, reisicumhura mı veriliyor?" suali kime ve ne maksatla tevcih olunuyordu?!

Bu yazılar sahibinin maksadı, cumhuriyeti, halka sevdirmek mi? yoksa, bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? "Cumhuriyet, bize

sidir. Ancak böylelikle ve Allahın yardımıyla bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri iyi bir biçimde yerine getirmeyi başarabileceğimi umarım.

"Her zaman, saygıdeğer arkadaşlarımın ellerine çok içtenlikle ve sıkıca yapışarak onların varlıklarından kendimi bir an bile soyutlanmış görmiyerek çalışacağım. Her zaman milletın sevgisini dayanak noktası tutup hep birlikte ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı olacak ve zaferler kazanacaktır."

Efendiler, Meclis 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 8:30'da cumhuriyete karar verdi. On beş dakika sonra, yani 8:45'te cumhurbaşkanı seçildi. Durum o gece bütün memlekete bildirildi ve her yerde geceyarısından sonra, yüz bir kez top atılarak duyuruldu.

İlk hükümeti, İsmet Paşa'nın kurduğu ve Meclis Başkanlığına Fethi Beyin seçildiği bilinir.

*
* *

Efendiler, cumhuriyet ilân edilmesi, bütün milleti sevindirdi. Her yerde parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız, İstanbulda, iki, üç gazete ve yalnız İstanbulda toplanan kimi kişiler, milletın genel ve içten sevincine katılmakta duraksadı; kaygılandı; cumhuriyet ilânına önayak olanları eleştirmeye başladı.

Değindiğim gazetelerin ve kişilerin cumhuriyet ilânını nasıl karşıladıklarını anımsatmak için, o günlerdeki yayınları sadece gözden geçirmek yeter.

Örneğin "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile cumhuriyetin saptanış ve ilân edilmiş biçiminin tuhaf olduğunu, bunda "sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum" bulunduğunu duyuruyordu. Bu yazıların sahibi şu düşünceleri ileri sürüyordu: "... Şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken öte yandan birdenbire, birkaç saat içinde, Anayasa değişikliği yapılvirmesi en yumuşak deyimle olağandışı bir davranıştır."

Bizim bu davranışımız "uygarlık dünyasını anlamış, okumuş, irdemiş, devlet yönetiminde yeterlik kazanmış kafalardan çıkacak bir düşünce sonucu" değilmiş..

Cumhuriyet ilânını Meclisin alkışlarla kabul etmesi, milletın toplarla kutlaması yeriliyor. Deniyordu ki: "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve şehrayin* ile yaşamaz.", "Cumhuriyetin gizli bir gücü yoktur. Millet Meclisinde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

Ben cumhuriyetçiyim diyenlerin, cumhuriyetin ilânı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En iyi yönetim biçiminin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağı kanısında olduklarını ileri sürenlerin cumhuriyet sözcüğüne "bir put gibi tapmam" demesindeki anlam ve amaç ne idi?

Meclis toplantı halinde bulunmadığı zaman, onun güven oyunu almış bir hükümetin düşürülebileceği gibi kuruntuyu, kamu oyunda canlandırıp böyle bir hak "padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, cumhurbaşkanına mı veriliyor?" sorusu kime ve ne amaçla yöneltiyordu?!

Bu yazıların sahibinin amacı, cumhuriyeti, halka sevdirmek mi? yoksa, bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? "Cumhuriyet, bize yönetim biçimi değişikliğiyle birlikte kafa değişikliği de getiriyor mu? Bakanlar

* Işıklı gösteriler (B.Y.)

Cumhuriyetin ilânından milletın duyduğu umumî ve samimî süruruna iştirakte tereddüt ve endişe gösterenler

Cumhuriyetin ilânından milletın duyduğu genel ve içten sevinçte katılmaktan çekinip kaygılananlar

şekli idare tahavvülü ile birlikte zihniyet tahavvülü de getiriyor mu? Heyeti Vekileye girecek zatlara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?" sözleriyle daha ilk anda cumhuriyetin kadir ve kıymetini, ehemmiyetini tenzile kalkışmak cumhuriyetçiyim diyenlerden intizar olunabilir midir?

En hafif bir rüzgârdan bile mahfuz bulundurulması lâzımgelen nevadın, onu perverde ettiğini söyleyenler tarafından, böyle hırpalanması caiz midir?!

Bu mütaaleaları ihtiva eden, gazetesinin, diğer bir sahifesinde "Türkiye Cumhuriyetinin ilânı" serlevhası altında yazılan birçok mütaalealar içinde "... Bu yeni merhaleye gelen Türk milleti acaba burada uzunca bir vakfe huzur ile dinlenebilecek, burası onun için bir zindegü ve kuvvet, bir rahat ve saadet membaı olabilecek mi? Bu merhale onun bünyeyi içtimaiyesini kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve haysiyetini haiz midir? Cumhuriyet, acaba zarureti şüun önünde çaresizlikten kaçıp iltica ettiği bir saçak altı mı.." olacak gibi endişe ve naümidî veren sözlerin zamanı mıydı?

Cumhuriyetin ümit, rahat ve saadet vadettiğinde şüphe ve endişesi olan zat; ümit, rahat ve saadeti nereden, hangi membadan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin bünyeyi içtimaiyesini kırıp dökmesi ihtimali, cumhuriyet taraftarı olan zevatın dimağında nasıl yer bulabiliyordu?

Diğer bir gazeteci de, "Efendiler, istical ediyorsunuz!" diye bağırmağa başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: "..Buhran, alelâde yeni bir Heyeti Vekile intihabı suretinde halledileceği yerde, bilâkis son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin karibülvuku olduğuna ihtimal vermediği cumhuriyet meselesinin pek müsbet, pek kat'î ve pek müstacel surette ortaya çıkmasına sebep olmuştur."

"Cumhuriyet ihdasının karibülvuku olduğuna ihtimal vermiyen yalnız efkârı umumiye değildi. Belki Ankarada en mühim ve en salâhiyettar mevkileri işgal eden bazı zevat da böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle, itiraf olunmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, cumhuriyetin ilânına mâni olmak içinmiş.. Bu maksadı takip edenlerin mukarrerat itihazında istical görmeleri tabüdi. Fakat, efkârı umumiyei memleketin de bu görüşte - kendilerile - beraber olduğuna zahip olmaları hata idi.

Gazetesini "balonu uçurdular ama, galiba ucunu kaçırıyolar" ve "âblar galip gelince dolaplar döndüler ama... ne istikamette?" gibi çirkin, âdi ve heze liyat ile dolduran gazeteci efendi şu yolda hitap ve itabına devam ediyordu: "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?"

Bu hitapla başlayan yazılar, şu satırlarla hitam buluyordu: Yegâne temenni.. "mülk ve millete hadim işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilân edilen cumhuriyetin erkân ve mensubini bunu yapabileceklerinden emin iseler biz de kendilerine - öyle ise cumhuriyetiniz mübarek olsun Efendiler! deriz."

Bizi, müstehziyane tebrik eden bu son cümle ile muharrir, cumhuriyeti benimsemiyor, onunla alâkası olmadığını beyan ediyor.

Başka bir gazeteci muharrir de, cumhuriyetin ilânı münasebetile yaptığı tahlil ve tenkitte: "Bizi müteessir eden nokta; millî rehberimizin şahsına aittir. En büyük ruhlu adamlar bile, şahsî kuvvet sahibi olmanın cazibesine mukavemet

Kuruluna gireceklere birer devlet adamı kafası armağan ediyor mu?" sözleriyle daha ilk anda cumhuriyetin değerini ve önemini, azaltmaya kalkışmak cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilir miydi?

En küçük bir esintiden bile korunması gereken yavrunun, onu beslediğini söyleyenler tarafından, böyle hırpalanması doğru muydu?

Bu düşüncelerin yazıldığı, gazetesinin, başka bir sayfasında "Türkiye Cumhuriyetinin İlânı" başlığı altında yazılan birçok sözler arasında "... Bu yeni aşamaya gelen Türk milleti acaba burada uzunca bir süre dirlik içinde dinlenebilecek, burası onun için bir canlılık ve güç, bir rahat ve mutluluk kaynağı olabilecek mi? Bu aşamanın onun toplumsal yapısını kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve sağlamlığı var mıdır? Cumhuriyet, acaba olayların zorlaması önünde çaresizlikten kaçıp sığındığı bir saçak altı mı.." olacak gibi kaygı ve umutsuzluk veren sözlerin zamanı mıydı?

Cumhuriyetin umut, rahat ve mutluluk getireceğinde kuşku ve kaygısı olan kişi; umut, rahat ve mutluluğu nereden, hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin toplumsal yapısını kırıp dökebileceği düşüncesi, cumhuriyetten yana olanların kafasında nasıl yer bulabiliyordu?

Başka bir gazeteci de, "Efendiler, acele davranıyorsunuz" diye bağırmağa başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: ".. Bunalım, hiçbir özelliği olmayan yeni bir Bakanlar Kurulu seçmekle çözümlenecek yerde, tersine son günlerin bütün gürültülerine karşın, kimsenin yakında olabileceğine inanmadığı cumhuriyet sorununun yine pek kanıtlı, pek kesin ve pek ivedi olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur."

"Cumhuriyetin yakın bir zamanda kurulacağını olabilir saymayan yalnız kamu oyu değildi. Belki Ankarada en önemli ve en yetkili makamlarda bulunan kimi kişiler de böyle bir olasılığı akıllarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle, açıkça ortaya konulmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, cumhuriyetin ilânına engel olmak içinmiş.. Bu amacı güdenlerin "karar almakta acele davranış" görmeleri olağandır. Ama, "ülke kamu oyunun da bu görüşte kendilerile - birlikte olduğunu" sanmaları yanlıştı.

Gazetesini "balonu uçurdular ama, galiba ucunu kaçırıyolar" ve "sular baskın çıkınca dolaplar döndüler ama... ne yönde?" gibi çirkin, bayağı saçma sapan sözlerle dolduran gazeteci efendi şu yolda sesleniş ve paylaşıyı sürdürüyordu: "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?" Bu seslenişle başhyan yazılar, şu satırlarla son buluyordu: Biricik dileğimiz.. "yurda ve millete yararlı işlere başlanılmasından başka bir şey değildir. Eğer dün ilân edilen cumhuriyetin ileri gelenleri ve cumhuriyetçiler bunu yapabileceklerine güveniyorlarsa biz de kendilerine - öyle ise cumhuriyetiniz kutlu olsun Efendiler! -deriz."

Bizi, alay eder gibi kutlayan bu son cümle ile yazar, cumhuriyeti benimsemiyor, onunla ilgisi olmadığını bildiriyor.

Başka bir gazeteci yazar da, cumhuriyet ilânı dolayısıyla yaptığı irdeleme ve eleştiride: "Bizi üzen nokta; ulusal önderimizin kendisiyle ilgilidir. En büyük ruhlu adamlar bile, kişisel güç elde etmenin çekiciliğine karşı koyamamışlardır."

edememişlerdir, diyor ve bu noktai nazarını, benim nutuklarımdan aldığı sözlerle takviye ettikten sonra, Amerikanın istiklâlini temin eden Washington'un, nasıl, çiftliğine çekildiğini ve Meclisin, hiçbir şahsı nazarı dikkate almıyarak yalnız umumî menfaati düşünerek, altı senede Kanunu Esasîyi vücuda getirdiğini ve ondan sonra nasıl Washington'a riyaset tevcih edilmiş olduğunu hikâye ediyor ve Kanuni Esasimizin, bu şekilde tadilinde benim müteşebbis olduğumu hoş görmüyor..

Bu muharrir ve emsalinin, cumhuriyet tarzı ilânda, cumhuriyet esasatına müteallik kanunda gördükleri kusur ve noksanları tenkit etmelerini samimî telâkki edebilmek için çok saf olmak lâzımdır. Eğer bu muharrirler, cumhuriyetin ilânı günü yaygara tarzında hücumlara başlamayıp, evvelâ, cumhuriyet ilânını hüsnü telâkki etseler, samimî karşılasalardı.. efkârı umumiyeyi tereddüt ve teşettüte sevkedecek, tarzda değil, fakat cumhuriyetin iyi ve onun ilânının pek musip olduğunu efkârı umumiyeye telkin eder yazılar yazsalar ondan sonra yapacakları her türlü tenkidatın samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi. Fakat, gördüğümüz sureti hareket böyle olmamıştır....

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle, gazetecilerle mülâkatta bulunmuştu. Rauf Beyin cumhuriyet hakkında mütalesasını ve hakimiyeti milliyeden ne anladığını tesbit eden mülâkatını 1 Teşrinisani 1339 tarihli Vatan gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhit sahipleri ve başmurrirleri ile Rauf Beyin başbaşa vererek tertip ettikleri sual ve cevaplardan bazılarını, tekrar, beraber gözden geçirelim.

Cumhuriyet meselesinde, efkârı umumiyede, ânî bir hâdise karşısında kalmış olmak hissi varmış.. Şimdiye kadar işgal ettiği yüksek makamlar itibarile ve İstanbul meb'usu sıfatile Rauf Beyin ne düşündüğünü müntehiplerinin sorup öğrenmek hakları imiş..

Efendiler, bu suali tertip edenlere biz de bir sual soralım!

Evvelâ, efkârı umumiyeye ne vasıta ile muttali olmuşlar.. Saniyen, İstanbul müntehipleri, yalnız, iki gazeteciden mi ibaretti; yoksa, umum müntehipler, iki gazeteciye meb'usların mütalesasını sormak için vekâlet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Beye "müntehiplerin bu hakkını kemali hürmetle kabul edenlerden ve onu intihap ederken gösterdikleri yüksek itimada müteşekkîr olduğunu ve ona lâyıf olmaya çalışacağını, tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekânda sıyanet ve hüsnü idare için kudret ve kifayetinin son derecesine kadar çalışacağına itimat buyurabileceklerini" söylemeye zemin hazırlamak için mi idi? Gerçi, bir meb'usun müntehipleri hakkında bu yolda idarei kelâm etmesi pek muvafıktır. Ancak, yerinde ve zamanında ve samimî olmak şartile! Yoksa, cumhuriyet ilânında, efkârı umumiyenin, anî bir hâdise karşısında bırakılmış olduğu gibi mürettep bir suale müntehiplerin "tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekânda sıyanet ve hüsnü idare" edeceği hakkında teminat vermeye kalkışmanın manası nedir?

Halbuki Efendiler, 29/30 gecesi İstanbulda cereyan etmiş olan bir vaziyeti izah edersem bütün millet gibi İstanbul ahalisinin de hissiyatı hakikiyesinin ne olduğunu sühuletle anlarsınız. Cumhuriyet ilânı gecesi İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının mümessilleri tarafından Fatih Belediye Dairesinde tertip olunan bir ziyafete med'uv idi. Paşa, ziyafet esnasında Ankaradan bir tebliğî resmî aldı ve onu tatbik etmeden evvel muhterem İstanbul halkının

diyor ve bu görüşünü, benim nutuklarımdan aldığı sözlerle destekledikten sonra, Amerikanın bağımsızlığını sağlayan Washington'un, nasıl, çiftliğine çekildiğini ve meclisin, hiçbir kimseyi düşünmeyerek yalnız kamu yararını düşünerek, altı senede anayasa yaptığını ve ondan sonra nasıl Washington'a başkanlık verilmiş olduğunu anlatıyor ve Anayasamızın, böyle değiştirilmesine benim önayak oluşumu hoş görmüyor..

Bu yazarın ve benzerlerinin, cumhuriyet ilânı kararının alınış biçiminde, cumhuriyet ilkelerine ilişkin kanunlarda gördükleri yanlışlık ve eksiklikleri eleştirmelerini içtenlikle yapılmış bir şey sayabilmek için çok saf olmak gerekir. Eğer, bu yazarlar, cumhuriyet ilân edildiği gün yaygaralı saldırılara başlamayıp, önce, cumhuriyet ilânını iyi karşılasalar, içten karşılasalardı.. kamu oyunu kuşkuya ve düzensizliğe sürükleyecek yerde, cumhuriyetin iyi ve onun ilânının pek yerinde olduğunu kamu oyuna aşılacak yazılar yazsalar ondan sonra yapacakları her türlü eleştiri ve yorumların içtenlikle yapılmış olduğunu ileri sürmeye hakları olabilirdi. Ama, gördüğümüz davranış böyle olmamıştır..

Efendiler, Rauf Bey de bu konuda, gazetecilerle konuşmuştu. Rauf Beyin cumhuriyetle ilgili düşüncesini ve ulusal egemenlikten ne anladığını belirten konuşmasını 1 Kasım 1923 tarihli Vatan gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhit gazetelerinin sahipleri ve başyazarlarıyla Rauf Beyin başbaşa vererek düzenledikleri soru ve yanıtlardan birkaçını, yeniden, birlikte gözden geçirelim.

Cumhuriyet konusunda, kamu oyunda, beklenmedik olay karşısında kalmış olmak duygusu varmış.. Şimdiye kadar yüksek görevlerde bulunmuş biri olarak ve İstanbul meb'usu kimliğiyle Rauf Beyin ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş..

Efendiler, bu soruyu düzenleyenlere biz de bir soru yöneltilim!

Birincisi, kamu oyunu ne yoldan öğrenmişler.. İkincisi, İstanbul seçmenleri, yalnız, iki gazeteci mi idi; yoksa, bütün seçmenler, iki gazeteciye meb'uslarının düşüncelerini sormak için vekâlet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Beye "seçmenlerin bu hakkını büyük bir saygıyla kabul edenlerden ve onu seçerken gösterdikleri yüksek güven için teşekkür borcu olduğundan bu güvene yaraşır olmaya çalışacağını, verdikleri emaneti her zaman ve her yerde korumak ve iyiye kullanmak için güç ve yeteneğinin son kertesine dek çalışacağına inanabileceklerini" söylemeye yol açmak için mi idi? Gerçi, bir meb'usun seçmenleri için bu yolda konuşması çok uygundur. Ancak, yerinde ve zamanında ve içtenlikle olursa! Yoksa, cumhuriyet ilânında, kamu oyunun, beklenmedik bir olay karşısında bırakılmış olduğu gibi düzme bir soruya seçmenlerin "verdikleri emaneti her zaman ve yerde koruyacağı ve iyiye kullanacağı" yolunda güvence vermeye kalkışmanın anlamı nedir?

Oysa Efendiler, 29/30 gecesi İstanbulda geçmiş olan bir olayı açıklarsam bütün millet gibi İstanbul halkının da gerçek duygusunun ne olduğunu kolay anlarsınız. Cumhuriyet ilânı gecesi İstanbul Komutanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından Fatih Belediye Binasında düzenlenen bir şölene çağırılmıştı. Paşa, şölen sırasında Ankaradan bir resmî bildirim aldı ve onu uygu-

Rauf Beyin Cumhuriyet ilânı dolayısıyla iki İstanbul gazetesi ile yaptığı mülâkat

Rauf Beyin Cumhuriyet ilânı dolayısıyla iki İstanbul gazetesi ile yaptığı söyleşi

muhterem mümessillerine okudu. Tebliğ şu idi: Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilânını tahtı karara aldı. Bunu yüz bir pare top endahtile ilân ediniz!

İstanbul halkı mümessilleri bu tepşir ve tebliği büyük meserretlerle ve alkışlarla karşıladılar ve derhal bütün İstanbul halkı namına Kumandan Paşayı ve birbirlerini tebrik ettiler. Binaenaleyh İstanbulun muhterem ahalisi namına İstanbul hissiyatı hakikiyesini tağyir ederek beyanat ve tezahüratta bulunmanın nekadar küstahane olduğu meydandadır.

Rauf Bey, "bence, meseleyi cumhuriyet kelimesi üzerinden mütalea etmek doğru değildir." sözleriyle cumhuriyetten bahis dahi etmek istemiyor.

Rauf Beyin içtihadı: "... Milletimizin refah ve istiklâlinin mahfuziyetini ve aziz vatanımızın tamamîyetini temin eden şeklin, en muvafık şekil olacağı merkezindedir."

Efendiler, bu sözler, tertip ettikleri soruların cevabı mıdır! Rauf Beye sorulduğu yazılan: "Hangi şekli hükûmet en muvafıktır?" suali midir? Sual; dediğim gibi olsaydı, o zaman, Rauf Beyin bu ifadesi münasip bir cevap olabilirdi. Fakat, ondan sonra da, Rauf Beye şöyle bir soru tevcih etmek lâzımdı: Tasavvur ettiğiniz şeklin adı yok mudur? Şekli cumhuriyet, milletin refah ve istiklâlini, vatanın tamamîyetini temin eden en muvafık şekil değil midir? Eğer öyle ise uzun sözleri bir tarafa bırakarak "İçtihadım en muvafık şeklin, şekli cumhuriyet olduğu merkezindedir." deyiver de mugalâtadan kurtulalım. Çünkü mevzu-ubahs olan, Millet Meclisince taknin ve ilân olunan cumhuriyettir. Maksadınız, bu ilân olunandan daha muvafık bir şekil olduğunu ima ve işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz şekil ne olabilir?

Rauf Bey, içtihadını sarahaten söylemekten içtinap ediyor, malûm birtakım nazariyattan bahsederek, hükûmetlerin yekdiğerinden ayrılan yalnız iki esas üzerinde müteharrik bulduklarına kaailim ve bu iki esastan biri mutlakîyet tarzı idaresidir, diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor; gûya hükümdar, hak ve salâhiyetini Cenabı Haktan alır ve bu meşruîyete istinat ile icrayı ahkâm eder. Bu tarzı idarenin mahzurları olduğundan milletler ihtilâl ederek hükümdarların salâhiyetini takyid ve meşrut kılmışlar.. Son senelerde milletimiz de meşrutîyet mucadelâtile işe başlayarak kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak gayesine doğru yürümüştü; İttihat ve Terakki Meclis istibdadından kurtulmak için "Mehmet Hanı Hamise" Meclisin feshi hakkını bahşettirmiş; Vahdetin, bu haktan istifade ederek Meclisi feshetmiş; malûm felâketler olmuş; binaenaleyh mutlakîyeti idare ve saltanatı ferdiye taraftan olmak caiz değilmiş.

Rauf Bey: "Millet, mukadderatını kendisinden başka bir kimseye tevdi etmeyi nefsine zillet addetti" dedikten sonra milletin, hakimiyeti millîyeyi bilâkaydüşart tatbik eden Büyük Millet Meclisini müessisan şeklinde intihap ettiğini ve bu şeklin bahsettigi şekillerden ikincisi ve kanaatince en salim ve doğru bir tarzı idare olduğunu söylüyor.. Badehu, Rauf Bey; şu mütaleatı dermeyer ediyor:

"İsim tebeddülü, hedefi ve gayeyi ihlâl veya tahvil eder zannında değilim. Bundan başka geçen bir tarzı hükûmetin yerine kaim olan yeni tarzın makbul ve payidar olabilmesi ancak bir şartla kabildir. O da, gidene arattırmayacak suretle halkın ekseriyeti kahiresinin arzularına muvafık, saadetlerini müemmin, şeref ve istiklâli vatani mahfuz bulundurduğunu göstermek ve ispat eylemeklemdir. Aksi

lamadan önce saygı değer İstanbul halkının sayın temsilcilerine okudu. Bildirilen şuydu: Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilânını kararlaştırdı. Bunu yüz bir kez top atarak duyurunuz!

İstanbul halkının temsilcileri bu müjdeli bildirim büyük sevinç gösterileri ve alkışlarla karşıladılar ve hemen bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşayı ve birbirlerini kutladılar. Bu duruma göre İstanbulun saygı değer halkı adına İstanbulun gerçek duygularını başka türlü göstererek demaç vermenin gösteri yapmanın ne denli küstahça bir davranış olduğu apaçıktır.

Rauf Bey, "Bence, sorunu cumhuriyet sözcüğü üzerinde incelemek doğru değildir." sözleriyle cumhuriyetten sözetmek bile istemiyor.

Rauf Beyin görüşü: "... Milletimizin refah ve bağımsızlığının dokunulmazlığını ve aziz vatanımızın bütünlüğünü güvence altına alan biçimin, en uygun biçim olacağı yolundadır."

Efendiler, bu sözler, düzenledikleri sorunun yanıtı mıdır? Rauf beye sorulduğu yazılan: "Hangi hükûmet biçimi en uygundur?" sorusu mudur? Soru; dediğim gibi olsaydı, o zaman, Rauf Beyin bu sözleri uygun bir yanıt olabilirdi. Ama, ondan sonra da, Rauf Beye şöyle bir soru yöneltmek gerekirdi: Tasarladığınız biçimin adı yok mudur? Cumhuriyet biçimi, milletin refah ve bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü güvence altına alan en uygun biçim değil midir? Eğer öyle ise uzun sözleri bir tarafa bırakarak "En uygun biçimin, cumhuriyet olduğu kanısındayım." deyiver de yanıtılmalardan kurtulalım. Çünkü sözkonusu olan, Millet Meclisinde kanunlaştırılan ve ilân olunan cumhuriyettir. Amacınız, bu ilân olunandan daha uygun bir biçim olduğunu dolaylı olarak söylemek ise, onu da söyleyiniz. Yeğlediğiniz o biçim ne olabilir?

Rauf Bey, görüşünü açıkça söylemekten kaçınıyor, bilinen birtakım kuramlardan söz ederek, hükûmetlerin birbirlerinden ayrılan yalnız iki ilkeye göre iş gördüklerine inanırım ve bu iki ilkeden biri mutlakîyetle* yönetme yöntemidir, diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor; sözde hükümdar, hak ve yetkisini Tanrıdan alır ve buna dayanarak hüküm sürermiş. Bu yönetme yönteminin sakıncaları olduğundan milletler ayaklanarak hükümdarların yetkilerini kısmışlar ve koşullara bağlamışlar.. Son senelerde milletimiz de meşrutîyet için yaptığı uğraşlarla işe başlayarak kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak amacına doğru yürümüştü; İttihat ve Terakki, Meclis zorbalığından kurtulmak için "Beşinci Sultan Mehmet"e Meclisi dağıtma hakkını verdirmiş; Vahdetin, bu haktan yararlanarak Meclisi dağıtmış; bilinen yıkımlar olmuş; bundan dolayı mutlakîyetle yönetim ve tek kişi saltanatı yandaşı olmak doğru değilmiş.

Rauf Bey: "Millet, kaderini kendisinden başka bir kimseye bırakmayı kendisi için alçaklık saydı" dedikten sonra milletin, ulusal egemenliği kayıtsız şartsız olarak yürüten Büyük Millet Meclisini kurucu meclis gibi seçtiğini ve bu biçimin sözünü ettiği biçimlerin ikincisi ve kendisine göre en iyi ve doğru bir yönetim yöntemi olduğunu söylüyor.. Daha sonra, Rauf Bey; şu düşünceleri ileri sürüyor:

"Ad değişikliğinin, amacı ve ereği bozacağını veya değiştireceğini sanmam. Bundan başka önceki bir hükûmet biçiminin yerini alan yeni biçimin beğenilip kalabilmesi bir koşula bağlıdır. O da, gidene arattırmayacak biçimde halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun, mutluluğunu sağlar olduğunu, ülkenin say-

* Bir tek kişinin keyfiyetine bağlı yönetim yöntemi (B.Y.)

takdirde isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil tebdili ile hakikî ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek alelhusus en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübelerden sonra hatayı fahiş olur."

Efendiler, Rauf Beyin fikir ve içtihadını izah ve tespit eden bu sözler üzerinde biraz tevakkuf etmek isterim; Rauf Bey, mukayyet ve meşrut olmıyan ve Millet Meclisini feshedebilen ferdî saltanat taraftarı değildir; Rauf Bey, öyle bir şekli hükümetin taraftarıdır ki, o şekilde Millet Meclisi müessisan mahiyetinde olarak hakimiyeti milliyeyi hiçbir kayıt ve şarta tâbi olmaksızın tatbik eder; bu şekli vazıh ifade edelim; Rauf Bey demek istiyor ki cumhuriyet ilânına takaddüm eden şekil'en muvafık şekli hükümettir; filhakika, Rauf Beyin uzun sözlerle tasvire çalıştığı 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun üçüncü maddesi muhteviyatıdır; o madde şudur: "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti (Büyük Millet Meclisi Hükümeti) unvanını taşır."

Malûmdur ki bu Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre Meclis reisi Meclis namına imza vaz'ına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika salâhiyetler ve Vekiller Heyetinin, reisi tabîisi olmakla beraber devletin reisi olduğuna dair bir kayıt ve sarahati kanuniye yoktur. Bu kanunun tesbit edildiği günlerdeki şerait ve telâkkiyatı umumîye düşünülürse kanunun mühim ve esaslı bir noktayı mühmel bırakmış olmaksızın zaruret kendiliğinden münfehim olur. Bu ihmâl, Meclis ve Meclis hükümeti mevcut olmakla beraber devlet riyaseti makamının, saltanatı ferdiye lâğvolunduktan sonra makamı hilâfette mütecellî olduğu fikir ve kanaatinde bulunanları, cumhuriyet ilânı gününe kadar ümit içinde yaşattı; binaenaleyh Rauf Beyin en doğru olduğunu iddia ettiği hükümet şeklinde, devlet riyasetini halifenin uhdesinde tasavvur ettiğine şüphe yoktur; işte cumhuriyet ilânı üzerine Rauf Beyi ve kendisile hemfikir olanları telâş ve heyecana sâik olan sebebi hakikî, devlet riyaseti makamını, reiscumhurun işgal etmiş olmasıdır. Filhakika, "reiscumhur devletin reisidir" dendikten sonra halifeye verilecek sıfat ve salâhiyeti temin etmekle meşgul ve onun teveccüh ve iltifatını lûtfu ilâhî telâkki eylemekle memnun olanların sukutu hayale duçar olmaktan müteessir ve mahzun olmalarını tabî görmek lâzımdır.

Rauf Beyin, cumhuriyete aleyhtar olduğunu itiraf etmemekle beraber cumhuriyet ilân edilmiş olduğu bir günde onun makbul ve payidar olabilmesi için, birtakım şartların tahakkukunu isbat eylemek lüzumundan bahsetmesi, cumhuriyetin, milletin saadetini müemmin olacağına itimadı olmadığını sarahaten göstermiyor mu?!

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada şekil tebdilinden ibaret olduğunu söyleyerek cumhuriyet ilânı keyfiyetinin, tıflâne ve aculâne bir hareket eseri olduğunu anlatmaya çalışırken; cumhuriyet idaresile "hakikî ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek... hatayı fahiş olur" demekle cumhuriyet tarzı idaresine ne kadar bigâne ve ondan ne kadar uzak olduğunu isbat etmiyor mu? Rauf Bey son kanaatini teyit için "en yakın bir mazide gördüğümüz en acı tecrübeleri" hatırlatıyor. Efendiler! Bu ihtarla efkârı umumiyeye ne anlatılmak isteniyor?! Millet neden tahzir edilmek arzu ediliyor?! Bunu anlamak müşkül değildir zannederim. Rauf Bey aklınca devlet riyaseti makamının, orada halifenin oturması temin edilinceye kadar başka unvanla başka biri

gınlık ve bağımsızlığının güven altında bulundurduğunu göstermek ve kanıtlamaktır. Yoksa ad değiştirmekle ya da üst tabakada biçim değiştirmekle gerçek gereksinimlerin sağlanmış olacağını sanmak özellikle en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı deneyimlerden sonra büyük yanılığ olur."

Efendiler, Rauf Beyin düşünce ve görüşlerini açıklayıp saptayan bu sözleri üzerinde biraz durmak isterim; Rauf Bey, kayıtlı ve şartlı olmıyan ve Millet Meclisini dağıtabilen tek kişi egemenliğinden yana değildir; Rauf Bey, öyle bir hükümet biçiminden yanadır ki, o biçimde Millet Meclisi kurucu meclis niteliğinde olsun ve ulusal egemenliği hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan yürütsün; bu biçimi biraz daha açalım; Rauf Bey demek istiyor ki cumhuriyet ilânından önceki biçim en uygun hükümet biçimidir; gerçekten, Rauf Beyin uzun sözlerle anlatmaya çalıştığı 20 Ocak 1921 tarihli Anayasasının üçüncü maddesinde yazılı olandır; o madde şudur: "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır."

Bilinir ki bu Anayasaya göre Meclis Başkanı Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir ve Bakanlar Kurulunun, doğal başkanı olmakla birlikte devletin başkanı olduğunu gösterir bir hüküm ve açık bir kanun kuralı yoktur. Bu anayasasının yapıldığı günlerdeki genel koşullar ve görüşler düşünülürse kanunun önemli ve köklü bir noktayı Anayasada belirsiz bırakmış olmasındaki zorunluk kendiliğinden anlaşılır. Bu belirsizlik, Meclis ve Meclis hükümeti bulunmakla birlikte devlet başkanlığının, tek kişi saltanatı kaldırıldıktan sonra halifelikte belirlediği düşünce ve kanısında olanları, cumhuriyet ilânı gününe kadar umut içinde yaşattı; buna göre Rauf Beyin en doğru olduğunu ileri sürdüğü hükümet biçiminde, halifeyi devlet başkanı gördüğüne kuşku yoktur; işte cumhuriyet ilânı üzerine Rauf Beyi ve kendisi gibi düşünenleri kaygılandıran ve tasalandıran gerçek neden, devlet başkanlığına, cumhurbaşkanının geçmiş olmasıdır. Gerçekten, "cumhurbaşkanı devletin başkanıdır" dendikten sonra halifeye verilecek kimliği ve yetkiyi sağlamakla uğraşan ve onun yakınlığını ve okşayıcı sözlerini Tanrı Kayrası sayıp sevenlerin düş kırıklığına uğrayarak üzüldü, kaygılanmalarını olağan görmek gerekir.

Rauf Beyin, cumhuriyete karşı olduğunu açıkça söylememekle birlikte cumhuriyet ilân edilmiş olduğu günde onun beğenilip ve kalımlı olabilmesi için, birtakım koşulların gerçekleşmiş olduğunu kanıtlamak gerekliliğinden söz etmesi, cumhuriyetin, milletin mutluluğunu sağlayacağına güvenmediğini açıkça göstermiyor mu?

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir adı değiştirmek ve üst tabakada biçim değiştirmek olduğunu söyleyerek cumhuriyet ilânı olayını, çocukça ve aceleci bir davranış sonucu olduğunu anlatmaya çalışırken; cumhuriyet yönetimiyle "gerçek gereksinimlerin sağlanmış olacağını sanmak.. büyük yanılığ olur" demekle cumhuriyet yönetim yöntemiyle ne denli ilgisiz ve ondan ne kadar uzak olduğunu kanıtlamıyor mu? Rauf Bey son kanısını pekiştirmek için "en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı deneyimler"i hatırlatıyor. Efendiler bu uyarıyla kamu oyuna ne anlatılmak isteniyor? Millet neden sakındırılmak isteniyor? Bunu anlamak zor değildir sanırım. Rauf Bey aklınca devlet başkanlığına, o makamda halifenin oturması sağlanıncaya kadar başka sanla başka birinin getirilmesi ama getirilmiş olduğuna göre yapılan işten dönüş sağlamak için kamu

Cumhuriyetin ilânile boşa çıkan ümitler

Cumhuriyetin ilânile boşa çıkan ümitler